

Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi

Analiza krivičnih postupaka pred
sudovima Federacije Bosne i Hercegovine,
Republike Srpske i Brčko distrikta BiH
u periodu od 2004. do 2014. godine

Juni, 2015. godine

Sadržaj

Sažetak Izvještaja.....	5
1. Uvod	7
1.1 Pitanja nadležnosti.....	7
1.2 Predmet Izvještaja i metodologija	8
1.3 Struktura Izvještaja.....	9
2. Izazovi, napredak i trendovi	11
2.1 Najveći izazovi.....	11
2.2 Napredak i trendovi	12
3. Zakonski okvir primjenjiv na istragu, krivično gonjenje i suđenje u predmetima seksualnog nasilja u oružanom sukobu	17
3.1 Primjenjivi krivični zakoni	17
3.2 Zločin seksualnog nasilja kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti i genocid	18
3.3 Posebna pravila o dokazima u predmetima seksualnih delikata	19
3.4 Nepostojanje zahtjeva za potkrepljivanjem iskaza žrtve.....	21
4. Predmeti seksualnog nasilja pred sudovima Brčko distrikta BiH i entiteta	22
4.1 Međunarodna sudska praksa u pogledu silovanja, mučenja i drugih djela seksualnog nasilja.....	22
4.2 Sudska praksa sudova u entitetima i Brčko distriktu BiH u predmetima silovanja.....	25
4.3 Mučenje i druge radnje seksualnog nasilja u praksi entitetskih i sudova Brčko distrikta BiH	31
4.4 Elementi silovanja s obzirom na rod žrtve.....	32
4.5 Seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu kvalificirano kao obično silovanje na entitetskim i sudovima Brčko distrikta BiH.....	34
4.6 Odmjeravanje kazne i utvrđivanje olakšavajućih i otežavajućih okolnosti	37
5. Zaštita i podrška svjedocima	39
5.1 Nespremnost svjedoka da svjedoče, stigmatizacija i nedostatak podrške porodice	39
5.2 Kapaciteti za pružanje zaštite i podrške svjedocima u entitetima i Brčko distriktu BiH.....	40

6. Kriteriji za raspodjelu i prioritizaciju predmeta i kapaciteti za istrage	43
7. Preporuke	45
7.1 Sudijama i tužiocima u entitetima i Brčko distriktu BiH.....	45
7.2 Agencijama za provođenje zakona	45
7.3 Visokom sudskom i tužilačkom vijeću BiH	46
7.4 Centrima za edukaciju sudija i tužilaca RS i FBiH.....	46
7.5 Izvršnim i zakonodavnim vlastima u entitetima i Brčko distriktu BiH.....	46
7.6 Međunarodnoj zajednici	46
Aneks 1 – Relevantne odredbe Krivičnog zakona SFRJ.....	47
Aneks 2 – Spisak predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu pred sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH po abecednom redu – 31. decembar 2014. godine	49

Sažetak Izvještaja

Ovo je drugi dio Izvještaja u kojem se analizira rad krivičnog sistema Bosne i Hercegovine na predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. Analiza, zapažanja i preporuke u ovom Izvještaju zasnovani su na rezultatima Programa praćenja sudskih postupaka koje Misija OSCE-a provodi u BiH.

U prvom dijelu Izvještaja data je analiza rada pravosudnih institucija na državnom nivou. U ovom se Izvještaju analizira postignuti napredak, kao i prepreke koje se javljaju tokom provođenja istraga, krivičnog gonjenja i suđenja u entitetima i Brčko distriktu BiH. U njemu se razmatra u kojoj su mjeri sudovi i tužilaštva u Federaciji BiH (FBiH), Republici Srpskoj (RS) i Brčko distriktu BiH (BDBiH) uspješni u borbi protiv nekažnjivosti zločina seksualnog nasilja, te da li je važeći zakonski okvir adekvatan kako bi se osiguralo efikasno procesuiranje takvih krivičnih djela.

Pravosuđe u entitetima i BDBiH u protekloj je deceniji pravosnažno okončalo preko 170 predmeta ratnih zločina protiv više od 260 optuženih. Od tog broja, 35 predmeta je uključivalo optužbe za seksualno nasilje protiv 45 optuženih, od kojih je osuđeno njih 34 u 27 predmeta, što predstavlja stopu od 75% osuđujućih presuda. Krajem decembra 2014. godine, pred sudovima se vodio postupak u 20 predmeta koji sadržavaju optužbe za seksualno nasilje, dok je veliki broj takvih predmeta još u fazi istrage.

Javnost i dalje nije upoznata sa brojem neriješenih predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. Osim toga, ukupan broj predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu u kojima je podignuta optužnica i dalje je nizak u poređenju sa velikim brojem takvih krivičnih djela počinjenih tokom oružanog sukoba u BiH od 1992. do 1995. godine, u kojem je, prema procjeni, silovano 20.000 žena i djevojčica i neutvrđen broj muškaraca i dječaka. Stoga žrtve i njihove porodice osjećaju razočarenje, jer ne znaju da li se postiže ikakav napredak u provođenju istrage u zločinima počinjenim nad njima.

U ovom se Izvještaju analizira procesuiranje predmeta koji uključuju optužbe za silovanje, druge vrste seksualnog nasilja, silovanje i seksualno nasilje kao mučenje pred sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH. Analiza može pružiti informacije potrebne za tekuću diskusiju koja se vodi o odgovoru BiH na seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu i pružanju pravde žrtvama.

Ključna zapažanja u ovom Izvještaju su sljedeća:

- pravosudne institucije u entitetima i Brčko distriktu BiH općenito pokazuju istinsku predanost postizanju pravde za žrtve seksualnog nasilja počinjenog u ratu, iako i dalje postoje brojni problemi
- iako neke od njih ne zavise od pravosudnog sistema, postoji čitav niz različitih prepreka u provođenju istraga i krivičnom gonjenju u ovim predmetima, uključujući

i nedostupnost dokaza i osumnjičenih, nepostojanje rodne ekspertize u provođenju istraga i njihovom rukovođenju i presuđivanju predmeta seksualnog nasilja, nedovoljna prioritizacija predmeta ratnih zločina koji uključuju rod kao osnovu za krivično procesuiranje, te različiti stepeni podrške koju pružaju agencije za provođenje zakona tužilaštvima u entitetima i Brčko distriktu BiH. Osim toga, programi za zaštitu svjedoka nisu dostupni uopće ili nedostaje puni kapacitet za zaštitu svjedoka, iako je određeni napredak postignut u unapređivanju mehanizama za podršku svjedocima i zaštitu u sudnicama

- generalno govoreći, sudije i tužioci u entitetima i Brčko distriktu BiH pokazali su različite nivoe razumijevanja bitnih obilježja silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, od pretjerano uskog i prevaziđenog tumačenja do ispravnog razumijevanja zasnovanog na ustanovljenoj međunarodnoj sudskoj praksi, kao što se može vidjeti iz nedavno okončanih predmeta
- naročito su zabrinjavajući predmeti u kojima se seksualno nasilje počinjeno u ratu procesuirano kao „obično“ krivično djelo silovanja (tj. nije kvalificirano kao ratni zločin), jer pogrešna pravna kvalifikacija može na kraju rezultirati nekažnjivošću počinioca ratnih zločina
- što se tiče izricanja krivično-pravnih sankcija, sudovi su pokazali tendenciju ka neadekvatnom obrazloženju olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, posebno u vezi sa posljedicama seksualnog nasilja u odnosu na žrtve i društvo uopće

Na kraju ovog Izvještaja iznosi se niz preporuka, većinom upućenih pravosuđnim institucijama BiH u vezi sa rješavanjem najvažnijih problema i povećanju kapaciteta za efikasno i pravično procesuiranje predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu, u skladu sa uspostavljenom međunarodnom sudskom praksom. Misija OSCE-a je spremna podržati napore pravosuđa u implementaciji ovih preporuka i rukovodit će se zapažanjima u ovom Izvještaju u svojim inicijativama na jačanju kapaciteta, uključujući ciljane obuke i radionice za pravne stručnjake koji rade na utvrđivanju odgovornosti za ove teške zločine.

1. Uvod

1.1 Pitanja nadležnosti

Organizacija sistema pravosudnih institucija koje procesuiraju predmete ratnih zločina u BiH prilično je složena i sastoji se od: Suda BiH i Tužilaštva BiH na državnom nivou, deset kantonalnih sudova i tužilaštava u Federaciji Bosne i Hercegovine, pet okružnih sudova i tužilaštava u Republici Srpskoj i Osnovnog suda i Tužilaštva Brčko distrikta BiH. Ovaj složeni pravosudni sistem je izuzetno fragmentiran; između pravosudnih institucija na državnom nivou i u entitetima ne postoji hijerarhijski odnos. Kao posljedica toga, odluke po žalbi u predmetima ratnih zločina donose četiri različita suda: Apelacioni odjel Suda BiH, Vrhovni sud FBiH, Vrhovni sud RS i Apelacioni sud Brčko distrikta BiH.

Pitanja koja se odnose na sukob, odnosno preklapanje, nadležnosti u takvom sistemu, predstavljaju ozbiljan problem za cjelokupno funkcioniranje pravosudnog sistema u BiH. Prilikom procesuiranja predmeta ratnih zločina, to pitanje postaje još složenije jer, pored tradicionalnih načela za određivanje stvarne i mjesne nadležnosti, uvedeni su i razrađeniji i fleksibilniji kriteriji u svrhu efikasne raspodjele velikog broja neriješenih predmeta ratnih zločina (preko 1.000 predmeta u fazi istrage). Definicija kriterija za ocjenu treba li se neki predmet procesuirati pred Sudom BiH ili pred sudovima u entitetima promijenila se od vremena primjene „Pravilnika o pregledu predmeta ratnih zločina“¹, koji se odnosio na ocjenu osjetljivosti predmeta, do usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina iz 2008. godine (Strategija)², koja sadrži kriterije za pregled i ocjenu složenosti predmeta.

Usvajanje Strategije 2008. godine bila je važna prekretnica za BiH, čime je BiH pokazala odlučnost da se predmeti ratnih zločina efikasno procesuiraju. U Strategiji se postavlja plan za veću osposobljenost i organiziranost pravosudnih institucija za procesuiranje predmeta ratnih zločina u skladu sa međunarodnim pravnim normama i standardima poštivanja ljudskih prava. Državna strategija usvojena je s ciljem omogućavanja sistematskog pristupa rješavanju velikog broja zaostalih neriješenih predmeta ratnih zločina na učinkovit i djelotvoran način. Imajući to u vidu, jedan od ključnih ciljeva Strategije je prenošenje vođenja postupaka u predmetima ratnih zločina koji se ocijene „manje složenim“ sa Suda BiH na sudove u entitetima i Brčko distriktu BiH. Kriteriji složenosti predviđeni

1 *Pravilnik o pregledu predmeta ratnih zločina - Orjentacioni kriteriji za ocjenjivanje osjetljivih predmeta Jedinice za pravila puta* (Tužilaštvo BiH, 28. decembar 2004.), koji je donio Kolegij tužilaca Tužilaštva BiH. Do augusta 2004. godine, MKSJ je prenio odgovornost, u skladu sa postupkom *Pravila puta*, Tužilaštvu BiH. U decembru 2004. godine, usvojen je *Pravilnik o pregledu predmeta ratnih zločina*, koji je omogućio Tužilaštvu BiH da izvrši pregled predmeta ratnih zločina zaprimljenih u rad kod sudova i tužilaštava u entitetima, s ciljem da zadrži vrlo osjetljive predmete radi težine djela ili uloge i svojstva počinioca.

2 Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, koju je usvojilo Vijeće ministara BiH 29. decembra 2008. godine; dostupna na: http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Drzavna%2ostrategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20RZ.pdf.

Državnom strategijom odnose se na faktore kao što su težina krivičnog djela, uloga i svojstvo počinitelja, te druge okolnosti, poput povezanosti nekog predmeta sa drugim predmetima, interesa žrtava i svjedoka i posljedica zločina po lokalnu zajednicu.

Ovi kriteriji ostavljaju dovoljno fleksibilnosti, tako da omogućavaju prenošenje vođenja postupka u predmetima seksualnog nasilja sudovima u entitetima ako uključuju, naprimjer, jedan slučaj silovanja od strane direktnog počinioca i ako je kantonalni ili okružni sud adekvatno opremljen u smislu zaštite svjedoka. U skladu sa ovim kriterijima, može se očekivati dalji rast broja predmeta u istražnoj fazi koji sadržavaju navode seksualnog nasilja ustupljenih pravosuđu u entitetima.

Prethodni izvještaji koje je objavila Misija OSCE-a analizirali su djelotvornost i učinkovitost pravosudnih institucija na državnom nivou i u entitetima u rješavanju predmeta ratnih zločina.³ Ovaj izvještaj analizira napore pravosudnih institucija u entitetima, posebno u vezi sa radom na predmetima koji uključuju silovanje i druge oblike seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu.

1.2 Predmet Izvještaja i metodologija

Ovo je drugi Izvještaj po redu u kojem se analiziraju dostignuća pravosudnih institucija u BiH u radu na predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu, kao i postojeće prepreke u rješavanju ovih predmeta u skladu sa međunarodnim i domaćim standardima. U prvom Izvještaju, naglasak je bio na radu pravosudnih institucija na državnom nivou.⁴ Ovaj se Izvještaj isključivo bavi procesuiranjem predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu pred sudovima u FBIH, RS i BDBiH. Druga važna, ali odvojena, problematika povezana sa posljedicama seksualnog nasilja u oružanom sukobu u BiH, kao što je zakonsko priznavanje statusa žrtava kao onih koji su preživjeli seksualno nasilje i pružanje psihosocijalne podrške ili reparacija žrtvama i njihovim porodicama, nisu predmet ovog Izvještaja.

-
- 3 Misija OSCE-a u BiH, *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine* (maj 2011.), (dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011051909500706bos.pdf); Misija OSCE-a u BiH, *Suđenje ratnih zločina na sudovima u Bosni i Hercegovini: Napredak i prepreke* (mart 2005.), (dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122311024992bos.pdf); Misija OSCE-a u BiH, *Procesuiranje predmeta ustupljenih Bosni i Hercegovini od strane MKSJ-a u skladu sa Pravilom 11bis* (januar 2010.), (objavljen u junu 2010. godine), (dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122314321282bos.pdf) i 60 izvještaja Misije OSCE-a u BiH o predmetima ustupljenim u skladu sa Pravilom 11bis, (dostupni na: <http://www.oscebih.org/Documents.aspx?id=146&lang=BS>). Također vidjeti: Misija OSCE-a u BiH, *Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini* (maj 2010.), (dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_201012231437593bos.pdf); Misija OSCE-a u BiH, *Tematski izvještaj o nezavisnosti pravosuđa: Neprimjeren pritisak na pravosudne institucije BiH* (decembar 2009.), (dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122314120729bos.pdf) i Misija OSCE-a u BiH, *Na putu ka usaglašenoj provedbi važećeg zakona u predmetima ratnih zločina pred sudovima u Bosni i Hercegovini* (august 2008.), (dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122311504393bos.pdf).
- 4 *Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u BiH: napredak i prepreke, Analiza krivičnih postupaka pred Sudom Bosne i Hercegovine u periodu od 2005. do 2013. godine*, dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2014040217332026cro.pdf.

Analiza i preporuke koje se nalaze u ovom Izvještaju zasnivaju se na rezultatima Programa Misije OSCE-a za praćenje rada pravosudnog sektora. Rezultati praćenja sadržani u ovom Izvještaju obuhvataju period od 2004. godine, kada je Misija OSCE-a počela pratiti predmete ratnih zločina pred domaćim pravosudnim institucijama, pa sve do 31. decembra 2014. godine. Svi postupci u predmetima ratnih zločina koji se vode pred kantonalnim i okružnim sudovima u FBiH i RS i Osnovnom sudu u BDBiH, prate se od podizanja optužnice do pravosnažnosti presude. Misija je pratila ili prikupila informacije u 288 predmeta ratnih zločina (i pravosnažno okončanih i onih koji su još u postupku) koji su se vodili pred sudovima u entitetima i BDBiH u periodu između 2004. i 2014. godine, uključujući i 55 predmeta seksualnog nasilja (35 pravosnažno okončanih i 20 koji su još u postupku pred sudovima).⁵ Zaključci iz ovog Izvještaja uglavnom su zasnovani na temelju analize 35 predmeta seksualnog nasilja pravosnažno okončanih pred sudovima u entitetima i BDBiH.

Kao dodatni izvor informacija koje će doprinijeti razumijevanju istražne faze postupka, Misija je u decembru 2011. i januaru 2012. godine provela strukturirano istraživanje u svim kantonalnim i okružnim tužilaštvima (istraživanje OSCE-a). Svrha ovog istraživanja bilo je prikupljanje stavova tužilaca o problemima koji postoje u vezi sa pokretanjem i vođenjem istraga u predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu.⁶ Anketirano je ukupno 29 tužilaca u 16 tužilaštava u FBiH, RS i BDBiH, od kojih su 13 bile žene, a 16 muškarci. Od ukupnog broja tužilaca, njih 27 imalo je prethodnog iskustva sa radom na predmetima ratnih zločina, a većina ih je radila na predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu ranije ili su u vrijeme provođenja istraživanja OSCE-a vodili istrage u predmetima koji su sadržavali takve navode.

Osim toga, u sklopu pripreme ovog Izvještaja, kao i kroz obavljanje redovnih aktivnosti Misije OSCE-a, obavljani su i brojni razgovori sa nosiocima pravosudnih funkcija, praktičarima i drugim relevantnim akterima, te su njihovi stavovi uzeti u obzir prilikom formuliranja zaključaka i preporuka sadržanih u ovom Izvještaju.

1.3 Struktura Izvještaja

Ovaj Izvještaj je koncipiran tako da se u 2. poglavlju razmatraju neki od najvećih izazova koji se javljaju u postizanju pravde za žrtve seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu sa naglaskom na postignuti napredak i trendove u radu na ovim predmetima.

U 3. poglavlju obrađuju se međunarodni i domaći pravni okvir koji je primjenjiv u predmetima seksualnog nasilja kao ratnog zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida.

U 4. poglavlju analizira se način na koji sudovi u Brčko distriktu BiH i entitetima primjenjuju zakon na predmete koji uključuju navode seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. Ova analiza pokazuje u kojoj su mjeri pravosudne institucije u Brčko distriktu BiH i entitetima uspješne u postizanju pravde u predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu i iznosi probleme i izazove koji još postoje u tom smislu. Problemi o kojima se u ovom poglavlju govori rezultirali su nizom preporuka.

⁵ Zaključno sa 31. decembrom 2014. godine.

⁶ Svrha istraživanja je bila da se kroz sveobuhvatna pitanja detaljno razmotri problematika u vezi sa procesuiranjem predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. Slična istraživanja Misija OSCE-a provodila je i ranije, kao naprimjer istraživanja koja su se koristila prilikom izrade izvještaja o procesuiranju predmeta ratnih zločina iz 2005. i 2011. godine.

U 5. poglavlju analizira se napredak postignut u entitetima i Brčko distriktu BiH u uspostavljanju adekvatne zaštite i podrške svjedocima. Između ostalog, u poglavlju se razmatra nekoliko povezanih pitanja, kao što su nevoljkost žrtava da svjedoče, stigmatizacija žrtava i nedostatak podrške porodice.

U 6. poglavlju razmatraju se izazovi sa kojima se tužilaštva u Brčko distriktu BiH i entitetima suočavaju.

Na kraju Izvještaja daje se niz preporuka upućenih nosiocima pravosudnih funkcija, praktičarima i međunarodnoj zajednici.

2. Izazovi, napredak i trendovi

2.1 Najveći izazovi

Najpouzdanija procjena je da je **20.000** žena i djevojčica bilo podvrgnuto seksualnom nasilju za vrijeme oružanog sukoba u BiH.⁷ U odnosu na taj podatak, broj počinitelja koji je procesuiran pred MKSJ-om i u pravosudnim institucijama BiH do danas, njih **ukupno 146**, čini se razočaravajuće malim. Kako je objašnjeno u prvom dijelu ovog Izvještaja, postoji nekoliko faktora koje treba imati na umu prilikom ocjene napretka BiH vlasti u efikasnom procesuiranju predmeta seksualnog nasilja:

- brojne prepreke koje postoje u efikasnom procesuiranju predmeta ratnih zločina odnose se i na procesuiranje predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. To su, između ostalog, političko protivljenje određenih krugova cjelovitom i uvezanom pravosudnom sistemu koji je sposoban voditi postupke za teška krivična djela; fragmentirani zakonski i institucionalni okvir primjenjiv na predmete ratnih zločina, ograničena i neizvjesna finansijska sredstva dodijeljena pravosudnim institucijama, kao i nedostupnost osumnjičenih, materijalnih dokaza i svjedoka voljnih da daju iskaze⁸
- mnoge žrtve možda nisu prijavile seksualno nasilje kojem su bile podvrgnute iz različitih razloga, uključujući i mogući osjećaj srama i stigmatizaciju žrtava silovanja, kao i nepovjerenje žrtava u nosioce pravosudnih funkcija⁹
- javnost nije uvijek na adekvatan način informirana o napretku postignutom u procesuiranju predmeta seksualnog nasilja, što dovodi do razumljive frustracije koju osjećaju preživjeli i udruženja žrtava zbog nedostatka informacija i konsultacija u vezi sa koracima koje pravosudne institucije preduzimaju u borbi protiv nekažnjivosti za ova krivična djela

Međunarodna zajednica, civilno društvo, kao i domaći organi vlasti, pokazali su odlučnost u osiguravanju kontinuirane političke opredijeljenosti borbi protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u BiH. U novembru 2014. godine, Misija OSCE-a u BiH i ambasada Velike Britanije u BiH, u saradnji sa lokalnim partnerima, zajednički je promovirala *Međunarodni protokol o dokumentiranju i istraživanju slučajeva seksualnog nasilja u oružanom sukobu*. Osim toga, Misija OSCE-a organizirala je, uz podršku međunarodnih donatora, brojne obuke za sudije,

7 Vidjeti Rezoluciju 1670 (2009.) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope, *Seksualno nasilje nad ženama u oružanom sukobu*, usvojenu 29. maja 2009. godine, paragraf 6. (gdje se navodi: „Tačan broj je još uvijek sporan, ali se procjenjuje da je više od 20.000 žena bošnjačkog, hrvatskog i srpskog etničkog porijekla bilo podvrgnuto silovanjima, često grupnim, a ponekad su bile žrtve seksualnog porobljavanja i prisilne trudnoće u takozvanim „logorima za silovanje“ od strane vojske i paravojnih grupa.“).

8 Misija OSCE-a u BiH, *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine* (maj 2011.), str. 14.

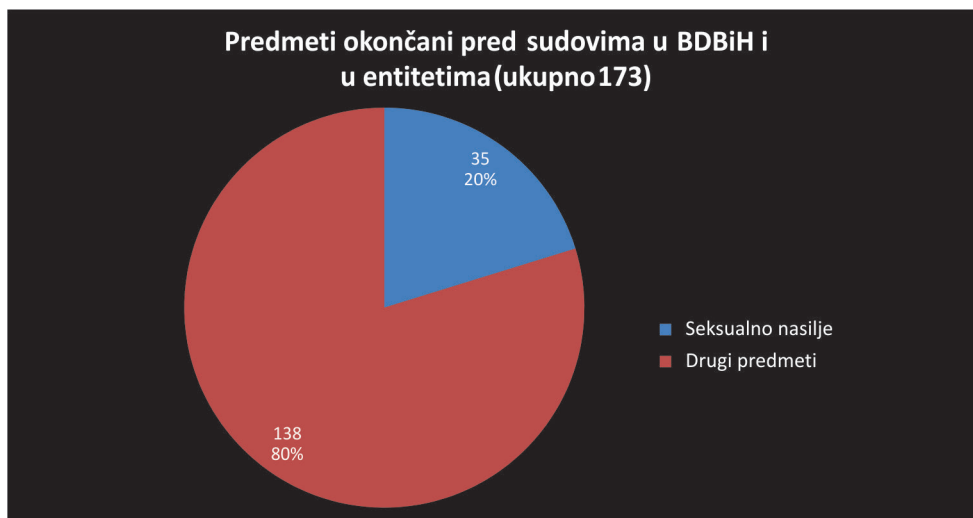
9 Vidjeti Amnesty International, *Stari zločini, ista patnja*, str. 6 (u izvještaju se kaže da su mnoge žrtve dale iskaze i istražiteljima sa MKSJ-a i iz BiH, a da nije bilo nikakvog vidljivog napretka u njihovim predmetima).

tužioce, policijske istražitelje i osoblje za podršku svjedoka na temu provođenja istraga, krivičnog gonjenja i suđenja u predmetima seksualnog nasilja.¹⁰ Nakon ovih inicijativa u podizanju svijesti i unapređenju kapaciteta, većina tužilaštava u BiH uložila je povećane napore kako bi se dao veći prioritet procesuiranju predmeta seksualnog nasilja u njihovim pojedinačnim akcionim planovima.

S obzirom na rasprostranjenost seksualnog nasilja za vrijeme oružanog sukoba na teritoriji BiH, ostaje činjenica da većina počinitelaca seksualnog nasilja i dalje nije kažnjena. Nekažnjavanje počinitelaca ovih zločina će i dalje imati negativan uticaj na žrtve seksualnog nasilja i biti prepreka poslijeratnom pomirenju, uspostavi punog poštivanja ljudskih prava i vladavine prava u BiH.¹¹ Ipak, kako je istaknuto u prvom dijelu ovog Izvještaja, BiH je među državama sa najvećim brojem okončanih predmeta koji uključuju seksualno nasilje u oružanom sukobu pred domaćim pravosudnim institucijama. Lekcije naučene tokom ovog procesa korisne su ne samo pravosudnim institucijama BiH na svim nivoima, nego i pravosudnim institucijama drugih država u njihovoj borbi protiv nekažnjivosti za takve zločine i osiguravanju pravde žrtvama.

2.2 Napredak i trendovi

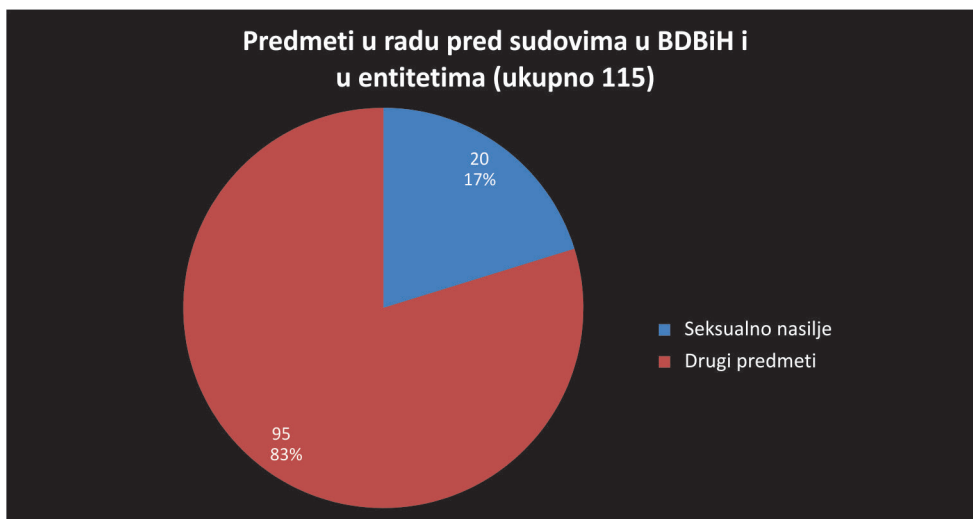
Prema saznanjima Misije, sudovi u FBiH, RS i BDBiH okončali su pravosnažno **173** predmeta ratnih zločina između 2004. i 2014. godine. Od tog broja, njih **35** sadržavalo je navode seksualnog nasilja kvalificiranog kao krivično djelo ratni zločin. Iz toga proizilazi da je oko 20% pravosnažno okončanih predmeta ratnih zločina na sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH uključivalo navode seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu.

10 U finansiranju ovog projekta učestvovala su vlade Velike Britanije, Sjedinjenih Država, Njemačke, Norveške, Švicarske i Italije.

11 *Vidjeti*, naprimjer, Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1820 (2008.), operativni paragraf (OP) 4. („značaj okončavanja nekažnjivosti za takva djela [seksualno nasilje u oružanom sukobu] kao dijela sveobuhvatnog pristupa traženju održivog mira, pravde, istine i pomirenja između naroda u post-konfliktnim društvima“).

Krajem 2014. godine, 20 od 115 predmeta ratnih zločina u fazi glavnog pretresa sadrže navode seksualnog nasilja, što znači da je udio zločina seksualnog nasilja u predmetima ratnih zločina na sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH oko 17%. U tri predmeta u radu, tri optužena su u bjekstvu; dakle, rad na ovim predmetima ne može biti nastavljen nakon potvrđivanja optužnice.¹²

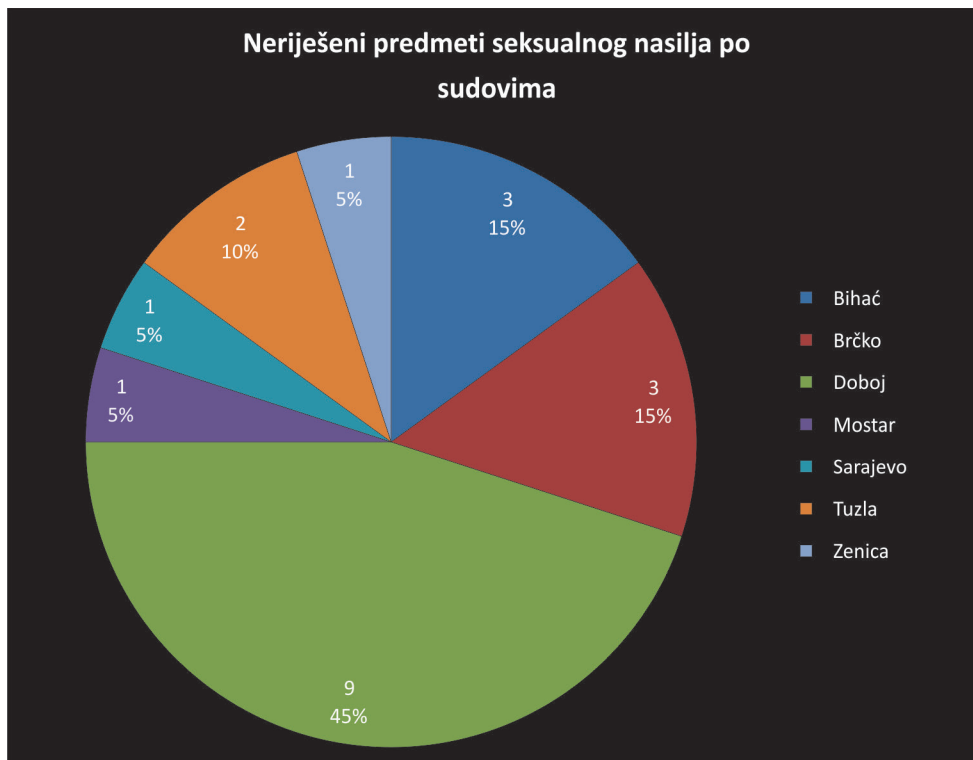

Prema podacima dostupnim Misiji OSCE-a u vrijeme izrade ovog Izvještaja, od 2009. godine, Sud BiH je ustupio 394 predmeta ratnih zločina sudovima u Brčko distriktu BiH i entitetima u skladu sa Državnom strategijom za rad na predmetima ratnih zločina.¹³ Od tog broja, njih 38 uključivalo je navode seksualnog nasilja (dakle, oko 9,5 % svih ustupljenih predmeta). Od 2010. godine, Sud BiH odbio je 25 prijedloga Tužilaštva BiH za prenošenje postupka u predmetima sa navodima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu.

Misija OSCE-a također ima saznanja da postoji i veliki broj predmeta u fazi istrage koji sadržavaju navode seksualnog nasilja, što znači da mogu rezultirati optužbama za ova krivična djela. Prema dostupnim podacima, postoji oko 400 predmeta koji su u fazi prijave ili su u fazi istrage pred tužilaštvima u Brčko distriktu BiH i entitetima, a njih oko 50 sadrži navode seksualnog nasilja.

¹² *Slabić i Štuc*, Okružni sud u Doboju; *Škiljević*, predmet razdvojen od predmeta *Spasojević i drugi*, Kantonalni sud u Tuzli.

¹³ U skladu sa članovima 27. i 27(a) ZKP BiH, u ove predmete ubrajaju se i oni ustupljeni u fazi istrage i u fazi glavnog pretresa. *Vidjeti* poglavlje 2.3 prvog dijela ovog Izvještaja u kojem se na detaljniji način razmatra ustupanje i preuzimanje predmeta.

Pred sudovima Brčko distrikta BiH i entitetima, pravosnažno je okončano 35 predmeta sa navodima seksualnog nasilja protiv 45 optuženih. Od toga, 34 počinioca u 27 predmeta osuđeni su za krivična djela seksualnog nasilja, uključujući njih deset koji su proglašeni krivim u skladu sa sporazumom o priznanju krivice.

Sedam optuženih oslobođeno je optužbi za seksualno nasilje kao ratni zločin. U jednom od predmeta, navodi o seksualnom nasilju bili su sadržani u prvobitnoj optužnici, ali ih je sud izostavio u presudi, jer tužilaštvo nije iznijelo nikakve dokaze povezane s njima na glavnom pretresu.¹⁴ U drugim pravosnažno okončanim predmetima, jedan optuženi je preminuo nakon potvrđivanja optužnice,¹⁵ a dvojica su u bjekstvu¹⁶.

Svi osim jednog optuženog za seksualno nasilje bili su muškarci. Jedina žena koja se teretila za krivična djela seksualnog nasilja oslobođena je od tih optužbi.¹⁷ Od 34 osuđena počinioca, 26 su bili vojnici, 6 su obavljali funkcije u zatočeničkim logorima, a 2 su bili civili.¹⁸ Svi osuđeni bili su niže rangirani počinioci, osim jednog zapovjednika logora.¹⁹

¹⁴ *Marijanović i Buhovac*, Kantonalni sud u Mostaru.

¹⁵ *Ivanković*, Okružni sud u Doboju.

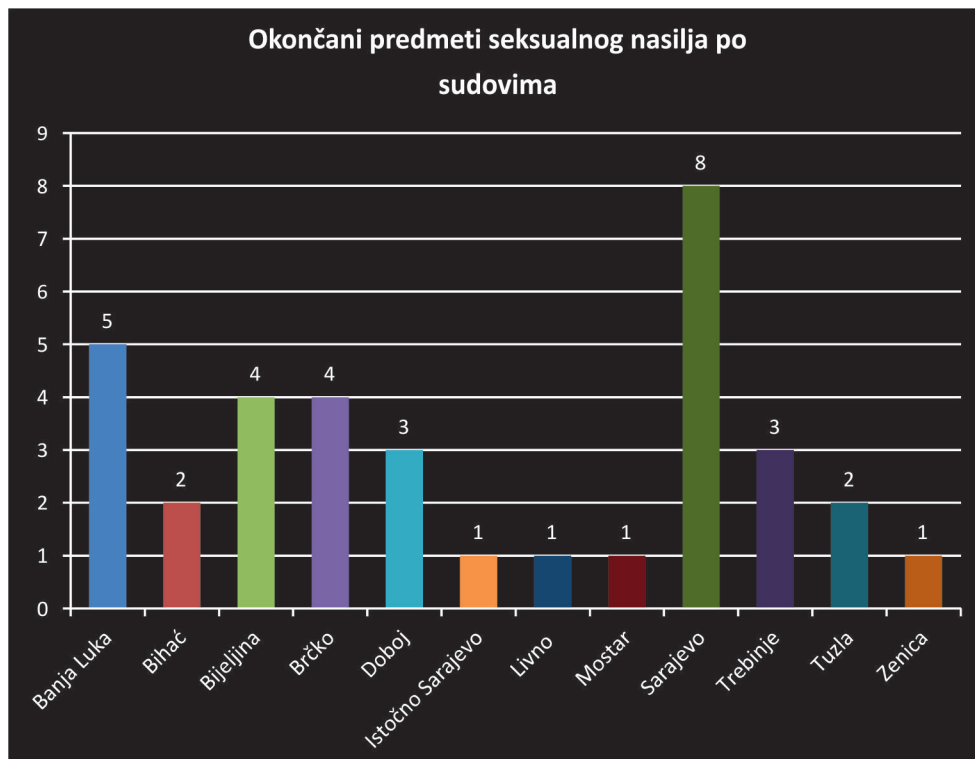
¹⁶ *Trivić i drugi*, i *Trivić i Bajić*, Okružni sud u Banjaluci (Siniša Milojević bio je u bjekstvu u oba predmeta); *Spasojević i drugi*, Kantonalni sud u Tuzli (Radomir Škiljević nije bio dostupan sudu).

¹⁷ *Karan-Ilić*, Osnovni sud Brčko distrikta BiH.

¹⁸ Osim toga, u šest predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu koji su procesuirani kao predmeti običnog silovanja, svi počinioci bili su vojnici.

¹⁹ *Simonović*, Osnovni sud Brčko distrikta BiH.

Sva osuđena lica bila su direktni počinioci, osim jednog koji je bio „pomagač”.²⁰ Niko nije odgovarao po komandnoj odgovornosti ili za druge oblike učešća.

Žrtve seksualnog nasilja u pravosnažno okončanim predmetima bili su muškarci, žene i djeca, uključujući i tri ženska²¹ i dva muška²² djeteta.

Dok su u većini predmeta žrtve bile žene, tužilaštva su također vodila istrage i procesuirala krivična djela seksualnog nasilja nad muškim zatvorenici u zatočeničkim logorima. Oblici seksualnog nasilja nad muškarcima uključivali su prisilno obnaživanje, prisilni oralni seksualni odnos i druge vrste seksualnog ponižavanja. Četiri takva predmeta okončana su osuđujućim presudama.²³

U 11 predmeta okončanih osuđujućim presudama, žrtve su silovane ili podvrgnute drugom seksualnom nasilju više od jednog puta. U sedam predmeta, žrtve je silovalo više od jednog počinitelja. U jednom od ovih predmeta silovanja sa višestrukim počiniteljima, žrtve su bile dvije maloljetnice, u jednom žena koja se porodila tri dana prije nego što je krivično djelo počinjeno, a jedna žrtva je ubijena nakon što je silovalo više počinitelja. U nekoliko predmeta, žrtve su silovane ili podvrgnute seksualnom nasilju pred drugima, uključujući i pred članovima porodice. Silovanje i krivična djela seksualnog nasilja počinjeni su na

²⁰ Milanović, Kantonalni sud u Sarajevu.

²¹ Trivić i Bajić, Okružni sud u Banjaluci; Bajić i drugi, Kantonalni sud u Bihaću; Mirko Lukić, Okružni sud u Bijeljini.

²² Spasojević i drugi, Kantonalni sud u Tuzli.

²³ Spasojević i drugi, Kantonalni sud u Tuzli; Milanović, Vrhovni sud FBiH; Koler, Kantonalni sud u Tuzli; Minić i drugi, Okružni sud u Bijeljini.

različitim lokacijama, kao što domovi žrtava (ili u blizini njihovih domova), na otvorenom, u logorima i na drugim lokacijama.

Osim 35 pravosnažno okončanih predmeta seksualnog nasilja kvalificiranog kao krivično djelo ratnog zločina, Misija OSCE-a pratila je ili je pribavila informacije o šest predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu koji su procesuirani kao „obično“ krivično djelo silovanja, koji su pravosnažno okončani osuđujućim presudama za osam počinitelja. U jednom od ovih predmeta, jedan počinitelj je oslobođen od optužbi.²⁴ Misija također ima saznanja da je u toku postupak u predmetu seksualnog nasilja počinjenog tokom oružanog sukoba koji se procesuirao kao obično djelo silovanja.²⁵ Način kvalificiranja ovih krivičnih djela i pitanja koja iz toga proizilaze obrađuju se u 4. poglavlju.

²⁴ *Jarić i drugi*, Osnovni sud Brčko distrikta BiH. Fatima Karamehić osuđena je za krivično djelo običnog silovanja kao saučesnik.

²⁵ *Božić i drugi*, Osnovni sud u Kotor Varoši.

3. Zakonski okvir primjenjiv na istragu, krivično gonjenje i suđenje u predmetima seksualnog nasilja u oružanom sukobu

U ovom poglavlju analiziraju se materijalni i procesni zakoni primjenjivi na predmete seksualnog nasilja u oružanom sukobu pred sudovima u Brčko distriktu BiH i entitetima i stepen njihove usklađenosti sa međunarodnim standardima detaljno navedenim u prvom dijelu ovog Izvještaja. Način na koji sudovi primjenjuju ove odredbe u praksi predmet je analize u 4. poglavlju.

3.1 Primjenjivi krivični zakoni

U Bosni i Hercegovini, u predmetima ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida uglavnom se primjenjuju dva krivična zakona: Krivični zakon BiH iz 2003. godine i Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (Krivični zakon SFRJ)²⁶. U zadnjih deset godina, Krivični zakon BiH uglavnom se primjenjuje na državnom nivou, dok sudovi u Brčko distriktu BiH i entitetima u predmetima ratnih zločina primjenjuju Krivični zakon SFRJ, koji je bio na snazi u vrijeme oružanog sukoba.²⁷ Različiti stavovi koje su zauzeli Sud BiH i sudovi u entitetima i Brčko distriktu BiH posljedica su različitog tumačenja „principa vremenskog važenja zakona“, prema kojem se, ukoliko je zakon izmijenjen ili dopunjen nakon počinjenja krivičnog djela, mora primijeniti zakon blaži po optuženog.²⁸

Zbog primjene Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine, veliki broj osuđenih lica uspješno je pobio izrečene kazne na osnovu člana 7(1) Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP). Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) utvrdio je povredu člana 7. Evropske konvencije o ljudskim pravima u predmetu *Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine* u slučaju oba aplikanta, zbog primjene odredbe o kazni iz Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine umjesto Krivičnog zakona SFRJ iz 1976. godine. ESLJP je naglasio da ovaj zaključak ne ukazuje na to da se trebala izreći niža kazna, nego jednostavno na to da je trebalo primijeniti odredbe o kazni iz Krivičnog zakona SFRJ iz 1976. godine. ESLJP nije

26 Krivični zakon SFRJ propisuje smrtnu kaznu. Međutim, usvajanjem Ustava BiH u decembru 1995. godine, smrtna kazna se više nije mogla izreći ni izvršiti. Ustav BiH četvrti je Aneks Dejtonskog mirovnog sporazuma, sklopljenog u Daytonu, u Sjedinjenim Američkim Državama 21. novembra 1995. godine, a formalno potpisan u Parizu 14. decembra 1995. godine.

27 Ogromna većina predmeta na entitetskom nivou procesuirana je u skladu sa Krivičnim zakonom SFRJ, koji je bio na snazi u vrijeme oružanog sukoba. Primjena Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine skoro da nije bila predmetom nijedne žalbe podnesene u predmetima ratnih zločina. Prema saznanjima Misije OSCE-a, to se desilo samo u predmetu *Vlahovljak i drugi*, koji se vodio pred Kantonalnim sudom u Mostaru. U ovom slučaju, Vrhovni sud FBiH promijenio je pravnu kvalifikaciju krivičnog djela ratni zločin u skladu sa Krivičnim zakonom SFRJ u krivično djelo ratni zločin u skladu sa Krivičnim zakonom BiH iz 2003. godine. *Vidjeti* predmet *Vlahovljak i drugi*, presuda od 18. septembra 2008. godine.

28 Član 5. Krivičnog zakona FBiH, član 4. Krivičnog zakona RS i član 5. Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH.

prihvatio argument nadležnih organa BiH da je Zakon iz 2003. godine blaži od Zakona iz 1976. godine, jer je potonji predviđao smrtnu kaznu. ESLJP je istakao da su samo najteži slučajevi ratnih zločina bili kažnjivi smrtnom kaznom u skladu sa zakonom iz 1976. godine, a da nijedan od aplikanata nije bio krivično odgovoran za neko od krivičnih djela iz ove kategorije. ESLJP je utvrdio da „U ovim okolnostima od naročite je važnosti, u konkretnom predmetu, ustanoviti koji zakon je bio blaži u smislu minimalne kazne, a to je, bez sumnje, Zakon iz 1976. godine“. ²⁹ Sud je dalje konstatovao da „autori Konvencije nisu imali za namjeru da dopuste bilo kakav generalni izuzetak od principa neretroaktivnosti“. ³⁰

Presuda u predmetu *Maktouf i Damjanović* ne razmatra podudarnost gornjeg raspona kazni sa članom 7. EKLJP. ³¹ Bez obzira na to, u odlukama Ustavnog suda koje su uslijedile, primjenjivani su zaključci iz presude na predmete koji su sadržavali osude za teška krivična djela ratnih zločina i genocida u kojima su izrečene visoke kazne, smatrajući da se i u takvim predmetima mora primjenjivati Zakon iz 1976. godine prilikom izricanja kazne. Dok je ovakvo tumačenje imalo znatan uticaj na praksu Suda BiH, koji je prije njega teške prestupnike osuđivao po odredbama Krivičnog zakona iz 2003. godine, uticaj na sudove u entitetima bio je minimalan, jer su ti sudovi primjenjivali zakon iz 1976. od samog početka.

3.2 Zločin seksualnog nasilja kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti i genocid

U glavi XVI Krivičnog zakona SFRJ, pod nazivom „Zločini protiv čovječnosti i međunarodno pravo“ propisuju se krivična djela ratnih zločina i genocida. Krivični zakon SFRJ ne propisuje izričito sva krivična djela seksualnog nasilja definirana u međunarodnom pravu. Prisilna prostitucija i silovanje kao ratni zločin protiv civila jedini su oblici seksualnog nasilja izričito propisanog Krivičnim zakonom SFRJ (član 142.), dok odredbe o genocidu (član 141.), ratnim zločinima protiv ranjenih i bolesnih (član 143.) i ratni zločini protiv ratnih zarobljenika (član 144.) ne inkriminiraju eksplicitno bilo kakvu vrstu seksualnog nasilja. ³²

²⁹ *Vidjeti predmet Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine*, (Aplikacije broj 2312/08 i 34179/08), presuda Velikog vijeća (18. juli 2013. godine), paragraf 69.

³⁰ *Ibid*, paragraf 72.

³¹ Kao posljedica toga, u postupku po žalbi primjenjivan je Krivični zakon SFRJ samo u dva predmeta koja su uključivala navode seksualnog nasilja pred Sudom BiH do sada; dakle, većina predmeta je presuđena u skladu sa Krivičnim zakonom BiH iz 2003. godine. Vidjeti predmete *Pinčić* (S1 1 K 014434 13 Krž) i *Andrun* (S1 1 K 014269 13 Kžk), Sud BiH.

³² *Vidjeti Aneks 1* u kojem se citiraju ovi članovi iz Krivičnog zakona SFRJ u cijelosti. Za razliku od Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine, koji definira krivična djela seksualnog nasilja kao ratni zločin protiv čovječnosti, a silovanje i druge oblike seksualnog nasilja kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva, Krivični zakon SFRJ uopće ne propisuje definiciju ovih krivičnih djela.

Član 172(1)(g), krivičnog zakona BiH koji regulira zločine protiv čovječnosti, propisuje:

„Prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje), seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja.“

Član 173(1)(e), Krivičnog zakona BiH koji regulira ratne zločine, u relevantnom dijelu, propisuje:

„Prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje), prisiljavanje na prostituciju“ [...]

U januaru 2011. godine, u svojim zaključnim napomenama, Komitet protiv torture UN-a dao je preporuku da BiH izvrši izmjene i dopune članova 172. i 173. Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine kako bi one bile u skladu

Nepropisivanje drugih oblika seksualnog nasilja kao ratnog zločina u skladu sa međunarodnim pravom (naprimjer seksualnog ropstva, prisilne trudnoće i prisilne sterilizacije, i „ili kojeg drugog oblika spolnog nasilja koji predstavlja tešku povredu članka 3. zajedničkog za sve četiri Ženevske konvencije“³³) čini Krivični zakon SFRJ neadekvatnim zakonskim okvirom za efikasno procesuiranje seksualnog nasilja u oružanim sukobima.

Bez obzira na to, seksualno nasilje može se procesuirati kao mučenje, nečovječno postupanje ili nanošenje velike patnje ili povrede tjelesnog integriteta ili zdravlja pod bilo kojom kategorijom ratnih zločina u Krivičnom zakonu SFRJ. Isto tako, seksualno nasilje može predstavljati zločin genocida i može se procesuirati kao „nanošenje teških povreda tijela ili teško narušavanje fizičkog ili duševnog zdravlja“ ili nametanje mjera „kojima se sprječava rađanje između pripadnika grupe.“ To znači da je zločin prisilne sterilizacije implicitno priznat u okviru krivičnog djela genocida.

Krivični zakon SFRJ ne predviđa krivično gonjenje za krivična djela protiv čovječnosti, koja se samo spominju u nazivu Glave XVI, niti postoji odredba kojom se propisuje komandna odgovornost. Odsustvo zločina protiv čovječnosti iz odredbi Krivičnog zakona SFRJ znači da široko rasprostranjeno i sistematsko seksualno nasilje protiv civilnog stanovništva nije na adekvatan način kriminalizirano.

Mnogi tužioci koji su učestvovali u OSCE-ovom istraživanju nisu smatrali da ograničenja Krivičnog zakona SFRJ predstavljaju problem. Pola anketiranih tužilaca izrazilo je mišljenje da kvalifikacija krivičnog djela silovanja i seksualnog nasilja kao ratnih zločina ili zločina protiv čovječnosti nema velikog uticaja na ishod postupka. Ipak, značajan broj tužilaca naglasio je važnost pravilne kvalifikacije i priznao da kvalificiranje zločina protiv čovječnosti kao ratnog zločina ne odražava prirodu krivičnog djela i negativno utiče na visinu kazne i žrtve. Osim toga, neki tužioci istakli su poteškoće u vezi sa teretom dokazivanja da su krivična djela počinjena u kontekstu široko rasprostranjenih i sistematskih napada u predmetima zločina protiv čovječnosti.

Bez obzira na takve teškoće, procesuiranje seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu kao zločina protiv čovječnosti važno je, jer ukazuje na širi kontekst u kojem su takva djela počinjena i politike koje su dovele do njih. Ako se ova pitanja ne iznesu kroz dokaze u glavnom pretresu, to znači da pravosudni sistem nije prepoznao sistematsku prirodu i korištenje seksualnog nasilja u oružanom sukobu.

3.3 Posebna pravila o dokazima u predmetima seksualnih delikata

Zakoni o krivičnom postupku entiteta i Brčko distrikta BiH sadrže posebne odredbe o pravilima o dokazima u vezi sa krivičnim djelima seksualnog nasilja.³⁴ Ova pravila osmišljena su u svrhu zaštite žrtava seksualnog nasilja od dodatne traumatizacije i uzimaju u obzir posebnu prirodu krivičnih djela seksualnog nasilja. Odredbe ne dozvoljavaju ispitivanje

sa međunarodnim standardima i da „ukloni uslov „sile ili prijetnje izravnim napadom“ iz sadašnje odredbe“. BiH je dobila rok od godinu dana da na adekvatan način provede preporuke Komiteta. Međutim, prošlo je više od 4 godine od izdavanja preporuke, a taj proces još uvijek nije okončan pred Parlamentom BiH.

33 Vidjeti član 8(2)(e)(vi), Rimski statut.

34 Član 279. ZKP FBiH, član 271. ZKP RS i član 264. ZKP BDBiH.

žrtava seksualnog nasilja „o njihovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela koje je predmet postupka. Nijedan dokaz koji se iznosi da bi pokazao ranije seksualno iskustvo, ponašanje ili seksualnu orijentaciju oštećenog neće biti prihvatljiv.“³⁵

Iako zabrana ispitivanja žrtava seksualnog nasilja o njihovom ranijem seksualnom životu zadovoljava važan uslov međunarodnih standarda, ove odredbe ne predviđaju onoliko zaštite koliko to predviđaju široko postavljene odredbe Pravilnika Međunarodnog krivičnog suda, kojima se također zabranjuje i ispitivanje o naknadnom seksualnom ponašanju.³⁶

Zakoni o krivičnom postupku entiteta i Brčko distrikta BiH u vezi s isticanjem okolnosti pristanka u predmetima ratnog zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida predviđaju: „U slučajevima učinjenja krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, pristanak žrtve se ne može upotrijebiti u prilog odbrane optuženog.“³⁷ Jednostavno tumačenje ovih odredbi ukazuje na to da se pristanak žrtve, kao dokaz u predmetima ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida, ne može upotrijebiti ni pod kakvim okolnostima u korist odbrane. Moglo bi se protumačiti da odredba implicira da očigledne prisilne okolnosti koje postoje u svim situacijama oružanog sukoba stvaraju pretpostavku nepristanka žrtve i negiraju potrebu tužilaštva za dokazivanjem nepostojanja pristanka kao bitnog obilježja krivičnog djela. Nedavno je u predmetu *Kovačević* Okružni sud u Doboju dao obrazloženje da vrijeme izvršenja i okolnosti pod kojima se vrše krivična djela „umanjuju ili čak u potpunosti“ isključuju sposobnost oštećenog da dâ „dobrovoljni i istinski pristanak“ i zaključio da se okolnost pristanka žrtve u predmetima ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida ne može upotrijebiti u korist odbrane.³⁸

Misija OSCE-a već je istakla svoju zabrinutost da bi tumačenje kako postoji potpuna zabrana izvođenja dokaza o navodnom pristanku žrtve na seksualni odnos dovela do kršenja prava optuženog na pravično suđenje, uključujući, posebno, pravo na izvođenje dokaza i ispitivanje svjedoka i unakrsno ispitivanje svjedoka tužilaštva.³⁹

Iz presuda sa sudova u entitetima i Brčko distriktu BiH koje su analizirane za potrebe ovog Izvještaja ne proizilazi da su se dokazi o pristanku koristili u praksi. Samo je u predmetu *Pandurević* odbrana istakla okolnost pristanka. Kantonalni sud u Sarajevu isključio je javnost sa dijela glavnog pretresa u kojem je žrtva silovanja svjedočila, ali se iz presude ne može vidjeti da se održalo primjereno *in camera* ročište. Međutim, ovaj postupak vodio se u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku FBiH iz 1998. godine, koji sadrži zabranu ispitivanja žrtve seksualnog nasilja o njenom ranijem seksualnom životu u krivičnim djelima protiv „dostojanstva ličnosti ili morala svjedoka“ (član 226(5)), ali ne propisuju provjeru dokaza o pristanku na posebnom ročištu s kojeg je isključena javnost. U skladu

35 Član 279(1) ZKP FBiH, član 279(1) ZKP RS, član 264(1) ZKP BDBiH.

36 *Vidjeti* Pravilo 70. Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda. *Vidjeti* također Pravilo 96. Pravilnika o postupku i dokazima Specijalnog suda za Sierra Leone, naslovljeno „Dokazi u slučajevima seksualnog delikta“, koje predviđa iste principe.

37 Član 279(3) ZKP FBiH; član 264(3) ZKP BDBiH. Formulacija u ZKP RS se samo neznatno razlikuje: „U slučajevima izvršenja krivičnog djela protiv čovječnosti....u prilog odbrane optuženog.“ Član 279(3) ZKP RS.

38 *Kovačević*, Okružni sud u Doboju, presuda od 2. februara 2013. godine.

39 *Vidjeti* Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(d); EKLJP, član 6(c). Ovo pitanje razmatrano je u prvom dijelu ovog Izvještaja.

s tim, iako je postupao prema Krivičnom zakonu iz 1998. godine, sud nije slijedio praksu međunarodnih tribunala koja nalaže da se, prije dopuštanja takvih dokaza, mora provjeriti njihova relevantnost i vjerodostojnost na posebnom ročištu s kojeg je isključena javnost.⁴⁰

3.4 Nepostojanje zahtjeva za potkrepljivanjem iskaza žrtve

Dva tužioca koja su učestvovala u istraživanju OSCE-a smatraju da je materijalne dokaze u prilog svjedočenju žrtve ili teško prikupiti ili nikako i ne postoje u predmetima seksualnog nasilja. Prema mišljenju jednog tužioca, obično postoji jedan optuženi i jedan svjedok, bez drugih dokaza na raspolaganju i, zbog principa *in dubio pro reo*⁴¹, takav predmet može biti okončan oslobađajućom presudom. Ovakvo mišljenje može biti problematično, jer potkrepljivanje iskaza ili zahtjev za dodatnim iskazom svjedoka ili materijalnim dokazom u prilog iskazu žrtve, nije zahtjev za dokazivanje krivičnog djela seksualnog nasilja prema međunarodnim standardima. Iz Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ-a⁴² i sudskoj praksi MKSR-a proizilazi da je svjedočenje jedne žrtve dovoljno, ukoliko je pouzdano i vjerodostojno⁴³.

Iako zakoni o krivičnom postupku Brčko distrikta BiH i entiteta ne sadrže odredbe u kojima se eksplicitno navodi da potkrepljivanje iskaza nije potrebno za dokazivanje krivičnih djela seksualnog nasilja ukoliko je svjedočenje pouzdano i vjerodostojno, iz predmeta *Stevanović* i *Gašović* očigledno je da sudovi ne zahtijevaju potkrepljivanje iskaza žrtve. U predmetu *Stevanović*⁴⁴ Okružni sud u Trebinju utvrdio je da „silovanje predstavlja krivično djelo čije se radnje najčešće dokazuju i utvrđuju isključivo na osnovu iskaza oštećene. Jer drugih očevidaca najčešće nema, a vrlo često nema ni konkretne medicinske dokumentacije.“ Isto tako je Kantonalni sud u Sarajevu u predmetu *Gašović*⁴⁵ konstatovao da se i silovanje u oružanom sukobu i silovanje u miru često dokazuje i utvrđuje isključivo na osnovu iskaza žrtve i optuženog i njegovoj pažljivoj analizi, jer često drugi dokazi nisu dostupni.

Misija OSCE-a pozdravlja praksu sudova kojom se potvrđuje stav da potkrepljivanje iskaza žrtve u vezi sa seksualnim nasiljem nije potrebno.

⁴⁰ Prvi dio Izvještaja, poglavlje 3.1.3.

⁴¹ Princip *in dubio pro reo* utkan je u članove 3(2) Zakona o krivičnom postupku FBiH, RS i BDBiH i glasi: „Sumnju u pogledu postojanja činjenica koje čine obilježja krivičnog djela ili o kojima ovisi primjena neke odredbe krivičnog zakonodavstva, sud rješava presudom na način koji je povoljniji za optuženog“.

⁴² Pravilo 96(i), Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a.

⁴³ *Akayesu*, prvostepena presuda, str. 135 „(...) Vijeće može presuditi na osnovu jednog svjedočenja ako smatra da je takvo svjedočenje pouzdano i vjerodostojno“; *Muhimana*, prvostepena presuda, paragraf 273; *Vidjeti također* presudu MKSJ-a u predmetu *Tadić*, paragrafi 535. do 539.

⁴⁴ *Stevanović*, presuda Okružnog suda u Trebinju od 17. maja 2012. godine, str. 12.

⁴⁵ *Gašović*, presuda Kantonalnog suda u Sarajevu od 9. februara 2004. godine, str. 14.

4. Predmeti seksualnog nasilja pred sudovima Brčko distrikta BiH i entiteta

U ovom poglavlju analiziraju se predmeti seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu presuđeni pred sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH i razmatraju se postignuti napredak i problemi koji još uvijek postoje u odnosu na međunarodne standarde. Dok se detaljan pregled međunarodne sudske prakse nalazi u Poglavlju 4 prvog dijela Izvještaja, ovo poglavlje na početku daje sažetak ključnih izvoda iz međunarodne sudske prakse kako bi se dao prikladan komparativni kontekst za razmatranje predmeta na entitetskim i sudovima BDBiH.

4.1 Međunarodna sudska praksa u pogledu silovanja, mučenja i drugih djela seksualnog nasilja

Definicija silovanja kao ratnog zločina, zločina protiv čovječnosti ili genocida razvila se kroz niz presuda međunarodnih *ad hoc* tribunala.⁴⁶ Sudsko vijeće MKSJ-a u predmetu *Kunarac* artikuliralo je objektivne elemente silovanja na sljedeći način:

[s]eksualna penetracija, bez obzira koliko neznatna: (a) vagine ili anusa žrtve penisom počinioca ili bilo kojim drugim predmetom kojim se počinitelj poslužio; ili (b) usta žrtve penisom počinioca; kada do takve seksualne penetracije dođe bez pristanka žrtve. Pristanak za tu svrhu mora biti dan dobrovoljno, kao rezultat slobodne volje žrtve, procijenjen na osnovu konteksta postojećih okolnosti. *Mens rea* je namjera da se postigne ta seksualna penetracija i znanje da se to događa bez pristanka žrtve.⁴⁷

Osim definiranja protupravnih radnji, međunarodni tribunali oslovili su i pitanje da li je neophodna seksualna penetracija učinjena bez pristanka žrtve. MKSR u predmetu *Akayesu* govori o „prisilnim okolnostima“, uključujući „[p]rijetnje, zastrašivanje, iznuđivanje i druge oblike prisile koja koristi strah ili očaj“.⁴⁸ Osim toga, prinuda može biti svojstvena određenim okolnostima, kao što je naprimjer oružani sukob ili prisustvo vojske.⁴⁹ U predmetu *Furundžija*, MKSJ je utvrdio da „prinuda ili sila ili prijetnja upotrebe sile protiv žrtve ili trećeg lica“ mogu dovesti do toga da se smatra da se seksualna penetracije desila bez pristanka žrtve i da svaki oblik zatočeništva negira mogućnost pristanka na seksualnu

⁴⁶ Za detaljniji pregled vidjeti poglavlje 4.1.1 u prvom dijelu Izvještaja. Vidjeti također prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, paragrafi 596-98, 686; prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, paragraf 479; prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, paragraf 185; prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac i drugi*, paragrafi 438. i 460.

⁴⁷ *Kunarac i drugi*, paragraf 460.

⁴⁸ *Akayesu*, prvostepena presuda, paragraf 688.

⁴⁹ *Ibid*, *Čelebići*, prvostepena presuda, paragraf 495.

penetraciju.⁵⁰ Žalbeno vijeće u predmetu *Kunarac* istaklo je da u većini predmeta sa navodima ratnih zločina ili zločina protiv čovječnosti, okolnosti će skoro uvijek biti prisilne, te na taj način isključivati mogućnost pristanka.⁵¹ U predmetu *Kunarac* također je pojašnjeno da ne postoji zahtjev za dokazivanjem pružanja otpora žrtve da bi se dokazalo nepostojanje pristanka žrtve.⁵²

U predmetu *Gacumbitsi*, apelaciono vijeće MKSR-a je dalje razradilo definiciju iz predmeta *Kunarac*, zaključkom da „tužilac može dokazati nepostojanje pristanka tako što će dokazati postojanje prisilnih okolnosti u kojima davanje smislenog pristanka nije moguće“ i da bi se to uradilo, tužilac ne mora „izvoditi dokaze koji se tiču riječi ili ponašanja žrtve ili odnosa žrtve i počinioca“ ili dokaze o postojanju „sile“ nego da „pretresno vijeće može zaključiti da pristanak nije postojao zbog okolnosti kao što je provođenje genocidne kampanje ili zatočenje žrtve“.⁵³

Nepostojanje pristanka ili nemogućnost ostvarivanja seksualne autonomije zbog prisilnih okolnosti je ono što razdvaja zakonom nedopuštenu seksualnu radnju od zakonom dopuštene seksualne radnje. Bez upotrebe sile, počinitelj može iskoristiti „prisilno okruženje“, poput nereda, konfuzije i bezakonja da počini silovanje ili drugi oblik seksualnog nasilja.⁵⁴ Očigledno prisilne okolnosti koje postoje u svim situacijama oružanog sukoba, zbog sveprisutne mogućnosti da će doći do nasilja, kreiraju pretpostavku nepristanka koja negira potrebu da tužilaštvo utvrdi nepostojanje pristanka kao bitnog obilježja krivičnog djela.⁵⁵ Naprimjer, u predmetu *Akayesu*, MKSR je utvrdio da prinuda može biti svojstvena oružanom sukobu i da je prisustvo vojske dovoljno da učini situaciju samu po sebi prinudnom.⁵⁶

Osim silovanja, statuti MKSJ-a i MKSR-a propisuju mučenje i kao zločin protiv čovječnosti⁵⁷ i kao ratni zločin.⁵⁸ MKSJ i MKSR utvrdili su da silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja mogu predstavljati mučenje ako postoje elementi krivičnog djela mučenja.⁵⁹ MKSJ i MKSR

50 *Furundžija*, prvostepena presuda, paragrafi 185. i 271.

51 *Kunarac i drugi*, drugostepena presuda, paragraf 130. *Vidjeti* također drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, paragraf 129. (u kojem ne odstupa od ranije prakse Tribunala, nego se pokušava pojasniti veza koja postoji između primjene sile i pristanka; naime, da primjena sile ili prijetnja silom nije bitno obilježje silovanja, već predstavlja dokaz odsustva pristanka žrtve). *Vidjeti* također *Gacumbitsi*, (ICTR), drugostepena presuda, paragraf 155.

52 *Kunarac*, drugostepena presuda, paragraf 128. (u kojem žalbeno vijeće ističe da žalioци „ne samo da griješe u pogledu primjene prava nego i izriču besmislicu u pogledu činjenica“).

53 *Gacumbitsi*, drugostepena presuda, paragraf 155.

54 Članovi 7(1)(g) i 8(2)(b)(xxii) Elemenata zločina Međunarodnog krivičnog suda.

55 Podkomitet UN-a za promociju i zaštitu ljudskih prava, *Sistematsko silovanje, seksualno ropstvo i prakse slične ropstvu za vrijeme oružanog sukoba: konačni izvještaj - Gay J. McDougall, specijalni izvještaj*, 22. juni 1998. godine, E/CN.4/Sub.2/1998/13, dostupan na: <http://www.refworld.org/docid/3boof44114.html> [stranici pristupljeno 17. marta 2015. godine], paragraf 25.

56 *Akayesu*, prvostepena presuda, paragraf 688.

57 Statut MKSJ-a, član 5(f); Statut MKSR-a, član 3(f).

58 Statut MKSJ-a, član 2(b); Statut MKSR-a, član 4(a).

59 *Akayesu*, prvostepena presuda, paragraf 597.; *Čelebići*, prvostepena presuda, paragrafi 495-496; *Furundžija*, prvostepena presuda, paragraf 171; *Kunarac*, prvostepena presuda, paragrafi 655-656; *Kvočka*, prvostepena presuda, paragraf 561; *Semanza*, prvostepena presuda, paragraf 483. *Vidjeti* prvi dio Izvještaja, str. 51-53.

također su zaključili da seksualno nasilje neizostavno izaziva tešku tjelesnu ili duševnu bol. Dakle, prvo bitno obilježje mučenja je tako automatski utvrđeno kada se dokaže silovanje.⁶⁰

Osim toga, Rimski statut predviđa i krivično gonjenje „svakog drugog oblika seksualnog nasilja“ kao zločina protiv čovječnosti u članu 7(1)(g) i kao ratnog zločina u članovima 8(2)(b)(xxii) i 8(2)(e)(vi). Da bi predstavljala zločin protiv čovječnosti, ova protupravna radnja mora biti usporedive težine sa drugim djelima u članu 7(1)(g) Statuta.⁶¹ Da bi predstavljala ratni zločin, ova protupravna radnja mora biti usporedive težine sa teškim kršenjem Ženevskih konvencija⁶² ili sa teškim kršenjem zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija I-IV.⁶³

Samostalni zločin seksualnog nasilja nije propisan statutima MKSJ-a i MKSR-a. Međutim, u predmetu *Akayesu* utvrđeno je da seksualno nasilje može biti obuhvaćeno drugim nečovječnim postupanjem kao zločin protiv čovječnosti; vrijeđanje ličnog dostojanstva kao ratni zločin; i nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe kao oblik genocida.⁶⁴ MKSR je u predmetu *Akayesu*, prvi put definirao elemente bića seksualnog nasilja kao:

[...]svaku radnju seksualne prirode počinjenu nad nekom osobom u okolnostima prisile. Seksualno nasilje nije ograničeno na fizički nasrtaj na ljudsko tijelo i može uključivati radnje koje ne uključuju penetraciju ili čak ni fizički kontakt.⁶⁵

Dakle, druge radnje seksualnog nasilja mogu uključivati silovanje, ali nisu ograničene na njega. MKSJ je u predmetu *Kvočka* (2001.) prihvatio ovu definiciju, dodajući da je seksualno nasilje širi pojam od silovanja i da uključuje takva djela kao što su seksualno ropstvo ili napastovanje, seksualno sakaćenje, prisilni brak, prisilni pobačaj i zločine zasnovane na rodu koja su izričito navedena u Rimskom statutu.⁶⁶ U predmetu *Furundžija*, MKSJ je dalje dodao da zabrana seksualnog nasilja „obuhvata sva teška zlostavljanja spolne prirode koja se nanose tjelesnom i moralnom integritetu osobe korištenjem prinude, prijetnje ili zastrašivanja na način koji degradira i ponižava dostojanstvo žrtve.“⁶⁷

60 *Kunarac*, drugostepena presuda, paragrafi 150-151. *Vidjeti* također prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, paragraf 485. („poticanjem rulje da siluje žene zbog njihove etničke pripadnosti, optuženi je poticao rulju na nanošenje teškog tjelesnog i duševnog bola ili patnje u cilju diskriminacije“, te je stoga „poticao ne samo silovanje, nego silovanje u cilju diskriminacije, što predstavlja mučenje“). *Vidjeti* također Rimski statut, članovi 7(1)(f), 8(2)(a)(ii) i 8(2)(c)(1); Elemente zločina MKS-a, član 8(2)(a)(ii) – 1.

61 Elementi zločina MKS-a, član 7(1)(g) - 6, paragraf 2.

62 *Ibid*, član 8(2)(b)(xxii) – 6, (Seksualno nasilje kao ratni zločin).

63 *Ibid*, član 8(2)(e)(vi) – 6, (Seksualno nasilje kao ratni zločin).

64 *Vidjeti Akayesu*, paragraf 688, u kojem se citira Statut MKSR-a, članovi 2(2)(b) – nanošenje teške tjelesne ili psihičke povrede članovima grupe kao oblik genocida, 3(i), - druga nečovječna postupanja kao zločin protiv čovječnosti, i 4(e) – vrijeđanje ličnog dostojanstva kao ratni zločin.

65 *Akayesu*, prvostepena presuda, paragrafi 598. i 688.

66 *Kvočka i drugi*, prvostepena presuda, paragraf 180. i fusnota 343.

67 *Furundžija*, prvostepena presuda, paragraf 186.

4.2 Sudska praksa sudova u entitetima i Brčko distriktu BiH u predmetima silovanja

Od 35 predmeta koji su uključivali navode seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu pravosnažno okončanih pred sudovima u FBiH, RS i BDBiH, njih 25 sadržavala su optužbe za silovanje kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Sve žrtve u ovim predmetima bile su žene.

U zadnjih deset godina sudovi su imali tendenciju da primjenjuju usko, tradicionalno tumačenje bitnih obilježja krivičnog djela silovanja, koje zahtjeva upotrebu sile ili prijetnju silom, kao i dokaz da je žrtva pružala fizički otpor. Dok takva interpretacija nikako nije u skladu sa međunarodnim standardima i savremenim trendovima, čini se da se novija sudska praksa u BiH razvija u pravcu veće usklađenosti sa međunarodnim standardima.

Pristup krivičnim djelima seksualnog nasilja koji zahtjeva dokaz o upotrebi prijetnje silom ili pružanje fizičkog otpora može dovesti do nekažnjivosti za silovanje i seksualno nasilje počinitelaca koji su iskoristili prinudne okolnosti za počinjenje djela, bez primjene fizičke sile. Historijski gledano, dokaz fizičke sile i otpora zahtijevani su u skladu sa domaćim zakonima i praksom u predmetima silovanja u velikom broju pravosudnih sistema. Međutim, kako je ESLJP jasno kazao da „Sud mora voditi računa o uslovima koji se mijenjaju u okviru Država ugovornica, te da reaguje, naprimjer, na svako primijećeno odstupanje od standarda koji treba da se dostignu“ i da „Ipak, u posljednjim decenijama uočen je jasan i postojan trend, u Evropi i nekim drugim dijelovima svijeta, ka napuštanju formalističkih definicija i uskih tumačenja zakona u ovoj oblasti“⁶⁸. Osim toga, sudska praksa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSJR) je dosljedna da se ne prihvata sila i prijetnja silom sama po sebi kao bitno obilježje silovanja i utvrđuje da krivična djela seksualnog nasilja moraju biti počinjena u prinudnim okolnostima, ali ne nužno uz upotrebu fizičke sile.⁶⁹ Prema tome, prinuda, a ne sila, je prepoznata kao bitan element krivičnog djela silovanja i drugih seksualnih delikata u savremenom krivičnom zakonodavstvu i predstavlja značajan napredak jer prepoznaje nejednakost između počinioca i žrtve.⁷⁰ U skladu s tim, u kontekstu oružanog sukoba, međunarodni tribunali utvrdili su da su iskorištavanje prinudnih okolnosti za izvršenje djela silovanja i seksualnog nasilja kažnjivi⁷¹.

68 Vidjeti presudu ESLJP-a *M.C. protiv Bugarske* od 4. decembra 2003. godine, paragrafi 155-157.

69 *Kunarac i drugi*, prvostepena presuda, paragrafi 458-460; *Akayesu*, prvostepena presuda, paragraf 688: „Tribunal ističe da u ovom kontekstu prisilne okolnosti ne moraju biti uslovljene samo fizičkom silom. Prijetnje, zastrašivanje, iznuđivanje i drugi oblici prisile koja koristi strah ili očaj mogu predstavljati prisilu, a prisila može biti svojstvena određenim okolnostima, kao što je oružani sukob ili prisustvo vojske Interahamwe među izbjeglim Tutsi ženama (...); Potvrđeno u predmetu *Čelebići*, prvostepena presuda, paragrafi 478-479.

70 Vidjeti presudu ESLJP-a *M.C. protiv Bugarske* od 4. decembra 2003. godine, paragraf 161: „Bez obzira na konkretnu zakonsku formulaciju u tekstu zakona u mnogim zemljama, krivično gonjenje seksualnih radnji bez pristanka se u praksi vrši na osnovu tumačenja relevantnih zakonskih pojmova („prinuda“, „nasilje“, „prisila“, „prijetnja“, „lukavstvo“, „prepad“ i drugi) i kroz procjenu dokaza unutar konteksta događaja“.

71 *Ibid*, paragraf 163.

Međunarodni tribunal također na dosljedan način u svojim obrazloženjima odbacuju uslov otpora kao bitnog obilježja silovanja.⁷² Razmatranje mogućnosti pružanja otpora u predmetima silovanja i seksualnog nasilja stavlja naglasak na ponašanje žrtve, umjesto na radnje optuženog. Diskusija o tome da li je žena bila u mogućnosti da pruži otpor ili ne, također ukazuje na postojanje mitova o silovanju⁷³ i stereotipa o ženstvenosti, poput onoga koji kaže da su samo žene određenog tipa žrtve seksualnih napada, koji prevladavaju nad principima fizičkog integriteta i seksualne slobode u pravosudnom sistemu. Mit da je žena mogla pružiti otpor ili razmatranje mogućnosti pružanja otpora karakteristika je pristupa kojim se odgovornost prebacuje na žrtvu, ili se teret krivice dijeli između žrtve i počinioca. Dajući svoj komentar na problematične reference u međunarodnom pravu koje povezuju seksualno nasilje sa pojmovima morala i časti, Specijalni izvjestitelj o sistematskom silovanju, seksualnom ropstvu ili praksama sličnim ropstvu tokom oružanog sukoba naveo je da „međunarodno humanitarno pravo kao i nacionalni zakoni često sadrže odredbe za zaštitu „časti“ žene, implicirajući da je žrtva seksualnog nasilja na neki način „obećlašćena“ u napadu. (...) jedina strana bez časti u bilo kojem silovanju ili bilo kojoj situaciji seksualnog nasilja jeste počinitelj. Dok je silovanje zaista napad na ljudsko dostojanstvo i tjelesni integritet, ono je prije svega nasilno krivično djelo“.⁷⁴

Kao što je već navedeno, u određenom broju predmeta procesuiranim pred sudovima u entitetima, naročito u periodu između 2004. i 2007. godine, ovi standardi nisu primjenjivani. Naprimjer, usko, zastarjelo tumačenje bitnih obilježja silovanja primijenjeno je u predmetima kao što je *Pandurević*, koji je sadržavao optužbe za silovanje dvije žene. Potvrđujući oslobađajuću presudu zbog nedostatka dokaza, vijeće Vrhovnog suda FBiH naveo je „(...)vezano za zakonska obilježja krivičnog djela – silovanja – koja su identična kako mirnodopskim tako i ratnim okolnostima pod kojima se to krivično djelo vrši, prvostepeni sud je utvrđivao i postojanje tih obilježja – upotrebe sile ili prijetnje – te uz prihvatanje naprijed navedene ekspertize sudskog vještaka o nemogućnosti pružanja aktivnog otpora od strane oštećenih konstatovao da je tom otporu morala predhoditi sila ili prijetnja od strane optuženog. (...)“.⁷⁵

72 *Kunarac i drugi*, drugostepena presuda, str. 128: „Kad žalioци misle da mogu ustvrditi kako samo trajan otpor omogućuje silovatelju da uvidi da njegovo udvaranje ne nailazi na dobrodošlicu, oni ne samo da griješe u pogledu primjene prava nego i izriču besmislicu u pogledu činjenica“. *Kvočka*, drugostepena presuda, str. 393 i 395.

73 Seksualni napadi povezani sa „drogama za silovanje“, Vijeće Evrope doc. 11038, Izvještaj Komiteta za jednake mogućnosti žena i muškaraca, 2. oktobar 2006. godine, fusnota 1: „Uobičajeni mitovi glase: Samo određenu vrstu žena siluju (one koje su promiskuitetne ili one koje imaju slabu sposobnost prosuđivanja); žene izazivaju da budu silovane načinom na koji se oblače ili načinom na koji flertuju; muškarci siluju žene zato što su seksualno uzbuđeni ili zato što duže vrijeme nisu upražnjavali seksualne aktivnosti (zapravo, muškarci siluju žene kako bi ih kontrolisali i ponizili).“

74 *Vidjeti supra* 55, paragraf 16. Osim toga, u izvještaju Specijalnog izvjestitelja UN-a o nasilju nad ženama kritikuju se „sistemске prepreke i diskriminacija u obliku nerazumnih zahtjeva za dokazivanjem, odbijanja nepotkrijepljenog iskaza žrtve, spominjanje ranijeg života žrtve, fokus na otporu žrtve, naglasak na otvorenoj upotrebi sile i uslovu za dokazivanjem čednosti“. *UN Doc. E/CN.4/1997/47*, 12. februar 1997., paragraf 8. Također, Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) eksplicitno poziva sve države da preduzmu sve „potrebne mjere da bi izmijenili socijalne i kulturne obrasce ponašanja muškaraca i žena, sa ciljem eliminiranja predrasuda i običajne kao i svake druge prakse koja je zasnovana na ideji o inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg spola ili na osnovu stereotipske uloge muškaraca i žena“. Član 5(a).

75 *Pandurević*, presuda Vrhovnog suda FBiH od 13. jula 2005. godine, str. 4.

Na sličan način je u predmetu *Mihajlović* optuženi, kojem se stavljalo na teret, *inter alia*, silovanje dvije žene kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva, oslobođen optužbi za jedno od silovanja. Kantonalni sud u Zenici konstatovao je da sljedeća bitna obilježja silovanja nedostaju: postojanje upotrebe sile ili prijetnje silom i stvarni i trajni otpor žrtve.⁷⁶ Razmatrajući ova bitna obilježja, sud je smatrao da radnju silovanja „čini onaj koji, prinudi na obljubu drugu osobu upotrebom sile ili prijetnjom da će neposredno napasti na život, tijelo te ili njoj bliske osobe. Prijetnja mora biti upravljena na život ili tijelo oštećene ili njoj bliske osobe, ubistvom ili nanošenjem tjelesne povrede, i da će prijetnja biti izvršena odmah ili da napad neposredno predstoji (...)”. Sud je dalje istakao „Sila ili prijetnja su usmjerene na savlađivanje otpora ženskog lica radi izvršenja obljube i treba da su takvog intenziteta da su podobni da slome otpor žrtve.” Nadalje, u vezi sa pružanjem otpora, sud je naveo da taj otpor „treba da bude stvaran i trajan, i prinudi napadača mora biti suprostavljen ozbiljan otpor napadnute žene, a stalnost otpora shvata se u smislu njegovog trajanja do dovršenja krivičnog djela, a sam otpor treba da se kreće u granicama fizičke snage žrtve i njenih konkretnih mogućnosti za odbranu.”⁷⁷ Čin guranja oštećene prema krevetu rukom, Sud je zaključio, ne može se okvalifikovati kao upotreba sile takvog intenziteta koja je podobna da slomi otpor oštećene, jer oštećena je i sama izjavila da se fizički nije branila. Isto tako, sud nije uvažio da oštećena nije imala konkretnih mogućnosti za odbranu, jer je mogla dozvati svoga polubrata koji se za to vrijeme nalazio u kuhinji.⁷⁸

U predmetu *Mihajlović* pojmovi prinude i prinudnog okruženja⁷⁹ nisu ni spomenuti, ni primijenjeni. Iako je sud razmatrao opće okolnosti u kojima se djelo desilo – policijski sat, učešće naoružanog policajaca i činjenicu da je žrtva ispoljila strah, sud je smatrao da ove okolnosti, same za sebe, nisu dovoljne, jer bi pasivno držanje žrtve bilo krivičnopravno relevantno samo ako bi uslijedilo nakon upotrebe sile ili prijetnje silom, što u ovom konkretnom slučaju sud nije mogao utvrditi.⁸⁰

U dva druga predmeta, Kantonalni sud u Sarajevu, osim što je primijenio usku definiciju silovanja, nepotrebno se osvrnuo na to je li je žrtva mogla pružiti otpor. U predmetu *Knežević*, koji se odnosio na silovanje dvije žene u njihovim domovima, sud je istakao da se djelo silovanja sastoji iz „dvije radnje i to prinude i obljube, pri čemu se prinuda na obljubu vrši ili upotrebom sile ili prijetnjom neposrednim napadom na život ili tijelo pasivnog subjekta, odnosno oštećenih, a što se prema mišljenju suda u konkretnom slučaju i manifestovalo.”⁸¹ Kantonalni sud u Sarajevu u ovom je predmetu naveo da je „svjedokinja osjetila veliki strah i nije bila u poziciji da pruži bilo kakav otpor optuženom u trenutku silovanja.” Isti sud je u predmetu *Mišković* artikulirao identična bitna obilježja

76 Osim toga, sud nije mogao utvrditi izvan svake sumnje da je optuženi lice koje je izvršilo navodno silovanje. *Mihajlović*, presuda Kantonalnog suda u Zenici od 2. juna 2005. godine, str. 74. Vrhovni sud FBiH potvrdio je oslobađajuću presudu na osnovu nepouzdanje identifikacije i suzdržao se od bilo kakvog razmatranja bitnih obilježja silovanja, te tako propustio priliku da dâ dalje smjernice za njihovu pravilnu primjenu. *Mihajlović*, Presuda Vrhovnog suda FBiH od 8. marta 2006. godine, str. 7.

77 *Mihajlović*, presuda Kantonalnog suda u Zenici od 2. juna 2005, str. 71.

78 *Ibid*, str. 72.

79 *Vidjeti supra* 54, Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda, Pravilo 70.

80 *Mihajlović*, presuda Kantonalnog suda u Zenici od 2. juna 2005. godine, str. 72.

81 *Knežević*, Kantonalni sud u Sarajevu, presuda od 8. decembra 2004. godine, str. 10.

silovanja.⁸² U predmetu se radilo o silovanju jedne žene u par navrata, a sud je naveo u svojoj presudi da je žrtva izjavila da ona „nije bila u situaciji da im pruži otpor jer je bila sama, nezaštićena, muslimanske nacionalnosti a njih dvojica su bili snažniji muškarci i sa oružjem (...)“, te također naveo da „kasnije u drugom navratu kada je optuženi došao sam i kada ju je ponovo silovao a oštećena nije imala nikakve mogućnosti pružanja otpora ili obraćanja bilo kome da joj pomogne.“⁸³

Slično tumačenje primijenjeno je u predmetu *Hasanović i Pavić*, koji se odnosio na simultano silovanje ženske osobe u par navrata. Osnovni sud Brčko distrikta BiH konstatovao je da se krivično djelo silovanje sastoji u tome da se „prinudi na obljubu drugo lice upotrebom sile ili prijetnje da će se neposredno napasti na njegov život ili tijelo. Radnja izvršenja navedenog krivičnog djela sastoji se iz dva akta i to prinude na obljubu i same obljube. Sud je smatrao da je krivično djelo silovanja izvršeno uz upotrebu prijetnje kojom je stavljeno u izgled oštećenoj da će joj biti nanoseno zlo i to u formi konkludentnih radnji.“ Sud je utvrdio da je žrtva „mogla očekivati napad na vlastiti život i tijelo ukoliko ne bi postupila po naredbama optuženih. U takvoj situaciji nije se mogao iščekivati adekvatan otpor kojim bi se oštećena suprostavila napadačima (...) Iz svih provedenih dokaza nesumnjivo proizilazi da kod oštećene nije postojao dobrovoljni pristanak na polni odnos“⁸⁴

Iz obrazloženja presude Apelacionog suda u Brčko distriktu BiH također proističe nerazumijevanje prinude kao istinskog bitnog obilježja silovanja. Sud je naveo da

[p]rimarno obilježje ovog oblika (silovanje) kaznenog djela Ratni zločin protiv civilnog stanovništva predstavlja postupak optuženih koji kršeći pravila Međunarodnog humanitarnog prava za vrijeme rata kao pripadnici oružanih snaga jedne od suprostavljenih strana izvrše obljubu nad žrtvom bez njenog pristanka. U takvim okolnostima „sila ili prijetnja“ koja se zahtijeva radi svladavanja prepostavljenog otpora žrtve poprima specifičan karakter prinude, koja u smislu kaznenog djela iz članka 142. Stavak 1. Preuzetog KZ bivše SFRJ, predstavlja seksualnu penetraciju (obljubu) u ovom slučaju vaginalne i oralne naravi, bez suglasnosti žrtve. U takvoj situaciji je obljuba (silovanje) direktna posljedica prinude (izravna prijetnja po život oštećene), jer je izvršena pod okolnostima koje isključuju bilo kakav otpor žrtve. (...) kod takvog specifičnog vida prinude isključena je svaka mogućnost dobrovoljnosti konkretnog spolnog odnosa.⁸⁵

U posljednje vrijeme ohrabrujući je trend smanjenja broja predmeta koji izazivaju zabrinutost i **sudovi u entitetima i Brčko distriktu BiH počinju primjenjivati pojmove prinude i prinudnog okruženja u skladu sa međunarodnim standardima**. Iz većine novije sudske prakse, posebno u tri predmeta, proističe ispravno razumijevanje ovih pojmova u skladu sa međunarodnim standardima. U predmetu *Govedarica* iz 2008. godine, u svojoj je presudi Okružni sud u Trebinju utvrdio da je „(...) optuženi izvršio seksualnu penetraciju nad oštećenom bez njenog pristanka. Opiranje nije uslov za postojanje ove inkriminacije s obzirom na atmosferu prinude u kojoj je radnja izvršena. Okolnosti prinude ne moraju

82 *Mišković*, Kantonalni sud u Sarajevu, presuda od 12. februara 2007. godine, str. 19.

83 *Ibid*, str. 5 i 19.

84 *Hasanović i Pavić*, presuda Osnovnog suda Brčko distrikta BiH od 2. februara 2009. godine, str. 19.

85 *Hasanović i Pavić*, presuda Apelacionog suda Brčko distrikta BiH od 11. maja 2009. godina, str. 10.

biti dokazane iskazivanjem fizičke sile. Prijetnje, zastrašivanje, iznuđivanje i drugi oblici pritiska koji koriste strah ili očaj mogu predstavljati prinudu.⁸⁶ Sud u Trebinju je ovaj stav potvrdio u obrazloženju presude u predmetu *Stevanović* iz 2012. godine.⁸⁷ Također, u predmetu *Kojić*,⁸⁸ Okružni sud u Doboju potvrdio je da pružanje otpora i manifestacija fizičke snage nisu neophodni uslovi, iako je fizička sila upotrijebljena u tom konkretnom slučaju. U svojoj presudi, sud je također opisao opće okolnosti u kojima se krivično djelo desilo na tom konkretnom području za vrijeme oružanog sukoba u julu 1992. godine.

Jedini izuzetak od pozitivnog trenda u novijim predmetima bila je presuda Okružnog suda u Bijeljini u predmetu *Lukić* iz marta 2014. godine, u kojem je žrtva silovanja bila maloljetna. Sud je zaključio da „postoji uzročna veza između preduzetih radnji optuženog, rata i oružanog sukoba i civila koji je silovan te upotrebe sile i prijetnje, a što su bitni elementi, po ocjeni ovog suda, da bi se radnje optuženog mogle kvalifikovati kao krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva.“⁸⁹ Ovakvo tumačenje ne samo da ne uzima u obzir sudsku praksu MKSJ-a i MKSR-a koja kaže da krivična djela seksualnog nasilja mogu biti počinjena u „prinudnim okolnostima“, a ne neophodno uz upotrebu sile ili prijetnje silom,⁹⁰ stav koji je sud u Bijeljini zauzeo također ne oslikava realnost u kojoj su djeca ciljane mete seksualnog nasilja i njihovu ranjivost.⁹¹

Tendencija ka većoj usklađenosti sa međunarodnim standardima vidi se također u nekim predmetima u kojima su sudovi pokušali primijeniti međunarodne standarde, ali nisu uspjeli da prevaziđu nepotreban fokus na upotrebu sile i pružanje otpora.

Naprimjer, u predmetu *Kostić* iz 2013. godine, Apelacioni sud u Brčko distriktu BiH cijenio je prinudne okolnosti u sljedećem kontekstu:

[U] tom smislu je irelevantan prigovor branitelja da nije utvrđeno da je optuženi upotrijebio silu kako bi slomio otpor oštećene, kao i da nije utvrđeno da se optužena opirala ako se ima u vidu da je do počinjenja djela došlo pod takvim okolnostima gdje su naoružani pripadnici jedne strane u oružanom sukobu držali pod potpunom vlašću nenaoružane civile u zaposjednutom naselju (...), čija je mogućnost kretanja i odlučivanja po slobodnoj volji bila reducirana do te mjere da je bilo kakvo suprostavljanje nasilju i terorizmu značilo dovođenje u opasnost vlastitog života. Slijedom toga i sama naredba koju je optuženi s oružjem u ruci uputio oštećenoj riječima „lezi dva puta ne govorim“ ima karakter i više od ozbiljne prijetnje koja je kod nje eliminala svaku mogućnost da pruži otpor i spriječi optuženog u njegovim nakanama.⁹²

86 *Govedarica*, presuda Okružnog suda u Trebinju od 10. jula 2008. godine, str. 14-15.

87 *Stevanović*, presuda Okružnog suda u Trebinju od 17. maja 2012. godine, str. 13.

88 *Kojić*, presuda Okružnog suda u Doboju od 30. aprila 2013. godine, str. 10.

89 *Lukić*, presuda Okružnog suda u Bijeljini od 4. marta 2014. godine, str. 4.

90 *Kunarac i drugi*, prvostepena presuda, paragrafi 458-460.

91 *Vidjeti* presudu ESLJP-a *MC protiv Bugarske* od 4. decembra 2003. godine, paragraf 183: „Takođe, vlastima se može uputiti kritika da su dali premali značaj konkretnoj bespomoćnosti mladih lica, kao i posebnih psiholoških faktora koji postoje u slučajevima silovanja maloljetnika“.

92 *Kostić*, Apelacioni sud Brčko distrikta BiH, presuda od 13. septembra 2007. godine, str. 8-9.

Sud je, u predmetu *Kostić*, smatrao da je pružanje otpora žrtve relevantno činjenično pitanje koje se može prevazići postojanjem prinudnih okolnosti, kao što je oružani sukob. Ovakvo obrazloženje ne uzima u potpunosti u obzir to da, iako pružanje otpora žrtve može ukazivati na odsustvo pristanka, otpor sam po sebi nije bitno obilježje za počinjenje krivičnih djela seksualnog nasilja. Prinuda sama po sebi, bez bilo kakvog ispitivanja mogućnosti pružanja otpora dovoljna je da pokaže da se seksualna autonomija nije mogla ostvariti.

U novijem predmetu *Kovačević*, Okružni sud u Doboju citirao je definiciju silovanja koju je dao MKSJ u predmetu *Kunarac*:

[S]eksualnu penetraciju, bez obzira koliko neznatnu: (a) vagine ili anusa žrtve penisom izvršioca ili bilo kojim drugim predmetom kojim se izvršilac poslužio; ili (b) usta žrtve penisom izvršioca; kada do takve seksualne penetracije dođe bez pristanka žrtve. Pristanak za tu svrhu mora biti dan dobrovoljno, kao rezultat slobodne volje žrtve, procijenjen na osnovu konteksta postojećih okolnosti.⁹³

Na osnovu ove definicije sud je zaključio da pružanje otpora žrtve nije element bića krivičnog djela silovanja kao ratnog zločina i pravilno se fokusirao na „postojanje ili nepostojanje dobrovoljnog, istinskog pristanka“ oštećene. Sud je dalje obrazložio da se „prijetnja silom ili sama sila“ kod ovih krivičnih djela pretpostavljaju, jer vrijeme izvršenja i okolnosti pod kojima se vrše krivična djela „umanjuju ili čak u potpunosti“ isključuju sposobnost žrtve na „dobrovoljni i istinski pristanak.“ Sud je zaključio da se „ćutanje, verbalni pristanak, ili nepružanje otpora, nikako ne mogu smatrati pristankom žrtve koji bi u drugim okolnostima isključio postojanje krivičnog djela.“⁹⁴

Pozivanje suda na predmet *Kunarac* i ocjena da su okolnosti isključile svaku mogućnost davanja pristanka jasno odražava međunarodne standarde. Međutim, obrazloženje suda da se „prijetnja silom i sama sila“ podrazumijevaju kada je u pitanju seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu ne prepoznaje činjenicu da je koncept prinude širi od upotrebe sile ili prijetnje silom; taj koncept stavlja silovanje i seksualno nasilje u kontekst i naglašava nejednakost između žrtve i počinioca.

Rodno zasnovano tumačenje prinude podrazumijeva njene različite oblike, kao što su „strah od nasilja, prisila, zatočenje, psihički pritisak ili zloupotreba položaja moći.“⁹⁵ Prinuda može biti svojstvena određenim okolnostima, kao što je naprimjer oružani sukob, kada se pretpostavlja nepristanak žrtve. Standard prinude na pravilan način prebacuje fokus sa stanja uma žrtve na djela počinioca.⁹⁶ Kako bi se u potpunosti zaštitila prava

93 *Kovačević*, presuda Okružnog suda u Doboju od 2. decembra 2013. godine, str. 9.

94 *Ibid.*

95 Elementi zločina MKS-a, član 7(1)(g)-1; *Vidjeti* također *Akayesu*, prvostepena presuda, paragraf 688.

96 *Vidjeti Komisija za reformu zakona u Južnoj Africi, Preliminarna analiza i preporuke broj 85 (Projekt 107) Dio A: Seksualni delikti: materijalni zakon*, str. 114, paragraf 3.4.7.3.14. 12. august 1999. godine: „Pomak od „nepostojanja pristanka“ do „prinude“ predstavlja pomak fokusa od najveće važnosti sa subjektivnog stanja uma žrtve na nejednakost snaga između strana (...) Ova perspektiva nam također omogućava da shvatimo da prinuda predstavlja više od fizičke sile ili prijetnje silom, ta da može također obuhvatati i različite druge oblike korištenja nadmoći nad drugom osobom: emotivne, psihološke, ekonomske, društvene ili organizacijske nadmoći“.

žrtava, neophodno je da tužilaštvo i sud cijene sve okolnosti prilikom razmatranja *mens rea* počinioca.⁹⁷

Ukratko, većina novije sudske prakse pokazuje ispravno razumijevanje bitnih obilježja silovanja u skladu sa međunarodnim standardima, dok neki predmeti, kao što su *Kostić* i *Kovačević*, pokazuju da sudovi nastoje, iako im to ne uspijeva uvijek, da usklade svoja obrazloženja sa međunarodnim standardima. Za nadati se da će se taj trend usklađenosti sa međunarodnim standardima nastaviti i dalje i da će zastarjela tumačenja bitnih obilježja silovanja koja su primijenili neki sudovi postati stvar prošlosti.

Misija OSCE-a pozdravlja sve veću tendenciju da se bitna obilježja silovanja tumače u skladu sa međunarodnim standardima pred pojedinim sudovima u BiH, koji tako potiču i druge sudove da urade to isto.

4.3 Mučenje i druge radnje seksualnog nasilja u praksi entitetskih i sudova Brčko distrikta BiH

Do sada je samo u jednom od predmeta procesuiranih pred sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH utvrđeno da silovanje i seksualno nasilje predstavljaju mučenje. U predmetu *Spasojević i drugi*, četiri stražara u logoru optuženi su za silovanje i seksualno nasilje koje je kvalificirano kao mučenje nad jednom ženskom i nekoliko muških osoba.⁹⁸ Tumačenje da silovanje i seksualno nasilje može predstavljati mučenje potvrdio je kasnije i Vrhovni sud FBiH, koji je utvrdio da prisiljavanje ratnih zarobljenika i zatočenih civila na „*seksualne odnose i druge oblike seksualnog zlostavljanja*“ ima karakter mučenja. Uzimajući u obzir kontekst u kojem su ova djela počinjena i u skladu sa međunarodnim standardima i sudskom praksom⁹⁹, Vrhovni sud zaključio je da su „zatočnici bili u potpuno inferiornom položaju u odnosu na optužene i u posebnom duševnom stanju (...) radnje preduzimane u prisustvu drugih zatočenika i da su imale za cilj, između ostalog, ponižavanje, zastrašivanje i diskriminaciju zatočenika te da su kao takve nanosile tešku duševnu bol ili patnju zatočenicima, čega su optuženici bili svjesni već zbog same prirode radnji na koje su prinuđivali zatočnike i okolnosti u kojima su te radnje preduzimali, imaju karakter mučenja“.¹⁰⁰

Što se tiče drugih djela seksualnog nasilja, sudovi u entitetima i Brčko distriktu BiH pravosnažno su okončali osam predmeta. U njih pet koji su okončani osuđujućom

⁹⁷ *Vidjeti M.C. protiv Bugarske*, presuda ESLJP od 4. decembra 2003, paragraf 180.

⁹⁸ *Spasojević i drugi*, Kantonalni sud u Tuzli; predmet je razdvojen na tri odvojena krivična postupka. Radimir Škiljević je bio u bjekstvu; Mirko Pantić je sklopio sporazum o priznanju krivice, a Dušan Spasojević i Ratko Todorović su osuđeni za ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 144.) i ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 142.).

⁹⁹ U predmetu *Kunarac*, (prvostepena presuda, paragraf 497.), MKSJ je definirao bitna obilježja mučenja kao:

- I. Nanošenje, djelom ili propustom, teškog bola ili patnje, tjelesne ili duševne.
- II. Djelo ili propust moraju biti namjerni.
- III. Djelo ili propust moraju biti usmjereni na dobivanje informacija ili priznanja, ili na kažnjavanje, zastrašivanje ili prisiljavanje žrtve ili treće osobe, ili na diskriminaciju, bez obzira na osnov, žrtve ili treće osobe.

Vidjeti također Rimski statut, 8(2)(c)(1).

¹⁰⁰ *Spasojević i drugi*, presuda Vrhovnog suda FBiH od 29. oktobra 2008. godine, str. 13.

presudom, sudovi su utvrdili da djela seksualnog nasilja, uz druge optužbe, predstavljaju nečovječno postupanje kao ratni zločin protiv civila u skladu sa članom 142(1) Krivičnog zakona SFRJ. Takav je bio zaključak u predmetu *Kalajdžija*¹⁰¹, u kojem je optuženi naredio trima ženama da skinu odjeću prijeteci im da će ih silovati, a potom ubiti i povrijedio fizički integritet jedne od žrtava ranivši je nožem, kao i u predmetu *Zjajić*¹⁰², u kojem je optuženi pokušao silovati jednu ženu, te je potom i ranio.

U predmetu *Glišić*, optuženi je, kao komandir ženskog radnog voda, prisiljavao pripadnice voda da čiste stanove u kojima su bili vojnici, znajući da su neke od njih, uključujući i dvije žrtve koje su svjedočile pred sudom, u tim stanovima vojnici silovali.¹⁰³ Sud je utvrdio da njegove radnje predstavljaju nečovječno postupanje i da su „ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo, izlažući oštećene seksualnom zlostavljanju, javnoj poruzi i radoznalosti, diskriminaciji zaštićenih osoba na nacionalnoj osnovi“ uzrokujući njihovo teško poniženje, degradaciju i povredu dostojanstva.

U predmetu *Koler*, stražar u logoru naredio je jednom od dvojice braće da skinu sebi i bratu odjeću i da spolno opšti s bratom, a ukoliko to ne učini da će mu odsjeći spolni organ, a kada to ovaj nije mogao učiniti, optuženi ga je vrijeđao i omalovažavao.¹⁰⁴

Konačno, u presudi *Milanović*, optuženi, kao stražar u logoru, omogućavao je pripadnicima vojnih i paravojnih formacija da ulaze u logor, gdje su jednom prilikom natjerali dvojicu zatvorenika da se skinu goli, a potom da skaču na potkresano šiblje, nakon čega su ih „tjerali da međusobno polno opće“.¹⁰⁵ Međutim, iz presude nije jasno da li je došlo do penetracije ili su vojnici samo pokušali da prisile zatvorenike na seksualni odnos, te se ne može sa sigurnošću utvrditi da li je sâmo djelo u osnovi zločina moglo biti kvalificirano ili ocijenjeno kao silovanje.

4.4 Elementi silovanja s obzirom na rod žrtve

Analiza predmeta u kojima su žrtve silovanja muškarci ukazuje na to da se bitna obilježja silovanja ponekad primjenjuju različito, zavisno od roda žrtve. Naprimjer, dok su sudovi razmatrali okolnosti pristanka i to da li je žrtva mogla pružiti otpor u nekoliko predmeta u kojima su žrtve bile žene, ove okolnosti nisu razmatrane u predmetima *Milanović*¹⁰⁶ i *Minić i drugi*, u kojima su žrtve bili muškarci.

U predmetu *Minić i drugi* pred Okružnim sudom u Bijeljini, optuženi je proglašen krivim zato što je, *inter alia*, prisiljavao zatočene muškarce na međusobni oralni seksualni odnos. Iako prisilni felacio predstavlja silovanje u sudskoj praksi međunarodnih tribunala,¹⁰⁷ ova

101 *Kalajdžija*, presuda Okružnog suda u Banjaluci od 1. jula 2008. godine.

102 *Zjajić*, presuda Kantonalnog suda u Livnu od 5. januara 2010. godine.

103 *Glišić*, Presuda Vrhovnog suda FBiH od 18. septembra 2006. godine, str. 12.

104 *Koler*, presuda Vrhovnog suda FBiH od 11. marta 2013. godine.

105 *Milanović*, presuda Vrhovnog suda FBiH od 15. februara 2013. godine; sud je utvrdio da je optuženi pomogao drugima da vrše „grube nasrtaje na ljudsko dostojanstvo“ zatočenih civila i da navedene radnje predstavljaju „povredu tjelesnog i ličnog integriteta“ i „teško vrijeđanje i ponižavanje“, str. 17.

106 *Ibid.*

107 *Vidjeti*, naprimjer, *Furundžija*, prvostepena presuda, paragrafi 183-185 (u kojoj se navodi da „prisilna penetracija usta muškim polnim organom predstavlja izuzetno ponižavajući i degradirajući nasrtaj na ljudsko

djela, ni u optužnici ni u presudi, nisu kvalificirana, ni ocijenjena kao silovanje. U ovom konkretnom predmetu, Okružni sud u Bijeljini utvrdio je da je optuženi počinio ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 144. Krivičnog zakona SFRJ) „namjernim nanošenjem tjelesnih povreda, snažne tjelesne i duševne boli i patnje, vrijeđanjem njihovog ljudskog dostojanstva ili nečovječnim postupanjem prema njima”.¹⁰⁸

U predmetu *Milanović*, stražar u zatočeničkom logoru omogućavao je pripadnicima vojnih i paravojnih formacija da ulaze u logor, gdje su jednom prilikom natjerali dvojicu zatvorenika da se skinu goli, a potom da skaču na potkresano šiblje, nakon čega su ih „tjerali da međusobno polno opće”.¹⁰⁹ Ova djela ni u optužnici, ni u presudi nisu kvalificirana ni ocijenjena kao silovanje, nego kao pomaganje u „grubim nasrtajima na ljudsko dostojanstvo” zatočenih civila, što predstavlja „povrede tjelesnog i ličnog integriteta” i „teško vrijeđanje i ponižavanje”. Međutim, iz presude nije jasno da li je došlo do penetracije ili su vojnici samo pokušali da prisile zatvorenike na seksualni odnos, te se ne može sa sigurnošću utvrditi da li je sâmo djelo u osnovi zločina moglo biti kvalificirano ili ocijenjeno kao silovanje.

Ova dva predmeta, čini se, ukazuju na to da se bitna obilježja silovanja primjenjuju različito u zavisnosti od toga kojeg je roda žrtva. Definicije silovanja i seksualnog nasilja su se razvijale, i dalje će se razvijati, kako bi obuhvatile iskustva svih žrtava i, kao takve, rodno su neutralne i nisu ograničene na rodne stereotipe. Stoga je od ključne važnosti da se prilikom tumačenja rodno neutralnih odredbi ne koriste rodni stereotipi, kako bi se izbjegli obrasci diskriminacije iz prošlosti koji mogu imati različite posljedice na osobe, zavisno od roda kojem pripadaju.¹¹⁰

U međunarodnom krivičnom pravu, jedno od centralnih pitanja je i dalje koncept „nepristanka” žene i „do kojeg su stepena žene podvrgnute najnametljivijem obliku ispitivanja kako bi se utvrdila „priroda napada,”¹¹¹ Čini se da je „nepristanak” ključno pitanje i u krivičnopravnom sistemu BiH. Ovo može odvratiti žene, koje se stalno potiču da se jave i daju iskaz pred sudovima o onome što im se desilo, od svjedočenja i retraumatizirati ih u krivičnopravnom postupku. Kao što je bivša savjetnica za rodna pitanja i tužiteljica MKSJ-a istakla:

dostojanstvo”, i da se „tako teško seksualno oskrvnuće kao što je prisilna oralna penetracija kvalificira kao silovanje”, i da u skladu s tim, bitna obilježja silovanja uključuju seksualnu penetraciju usta žrtve penisom počinioca).

108 *Minić i drugi*, presuda Okružnog suda u Bijeljini od 11. aprila 2014. godine, str. 2.

109 *Vidjeti supra* 105.

110 *Vidjeti* Opća preporuka broj 25, u vezi sa članom 4, stav 1, *O privremenim mjerama*, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.7, (2004), CEDAW bilješka 1. „Do posredne diskriminacije žena može doći kada su zakoni, politike i programi zasnovani na naoko rodno-neutralnim kriterijima koji se zapravo negativno odražavaju na žene. Rodno-neutralni zakoni, politike i programi mogu nenamjerno ponavljati posljedice diskriminacije iz prošlosti. Oni mogu biti nesvjesno oblikovani prema muškom stilu života, ne uzimajući u obzir životna iskustva žena koja mogu biti različita od životnih iskustava muškaraca. Ove razlike mogu postojati zbog stereotipnih očekivanja, stavova i ponašanja usmjerenih ka ženama, a koje su zasnovane na biološkim razlikama između muškaraca i žena. One također mogu postojati zbog postojanja opće podređenosti žena u odnosu na muškarce.” dostupna na: [http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20\(English\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20(English).pdf).

111 Navanethem Pillay, visoki komesar UN za ljudska prava: „*Seksualno nasilje: na strani žrtve*”, Case W. Res. J. Int'l L (Vol. 42:459 2009), str. 461.

[Z]aštita ljudskih prava zahtijeva da pravo na pristup pravdi bude preciznije i dostupnije ženama i djevojčicama u sklopu humanitarnog i međunarodnog krivičnog prava. To pravo mora obuhvatiti procesne i materijalne aspekte pristupa pravdi koji neće biti opterećeni rodnim mitovima o seksualnom nasilju, kao ni nepostupanjem, ni neprimjerenim postupcima, posebno kada se radi o krivičnom djelu silovanja. Ako se „posljedica“ bitnog obilježja nepostojanja okolnosti pristanka sankcionira i ističe češće kada su žrtve nasilja žene, čak i kada se silovanje krivično procesuiru u sklopu drugog krivičnog djela, kao što je progon ili mučenje ili seksualno ropstvo, to će imati nesrazmjerno obeshrabrujući učinak na ostvarivanje prava žena zagarantovanih odredbama u humanitarnom pravu.

Ona je dalje istakla da je „dužna pažnja sudija da se odupru bilo kakvim diskriminatorским tumačenjima zakona, bitnih obilježja, procesnih pravila i pravila o dokazima i dalje ključna u naporima da se izgradi nediskriminatorски međunarodni pravosudni sistem.¹¹²

Sudije i tužioc i u krivičnompravnom sistemu BiH trebaju imati na umu da rodna neutralnost silovanja i seksualnog nasilja ne isključuje uzimanje roda žrtve u obzir u toku vođenja istrage i procesuiranja predmeta silovanja i seksualnog nasilja, ali zahtijeva postupanje prema žrtvama na jednak način bez pribjegavanja rodnim stereotipima.

4.5 Seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu kvalificirano kao obično silovanje na entitetskim i sudovima Brčko distrikta BiH

Posebno zabrinjava šest pravosnažno okončanih predmeta o kojima Misija OSCE-a ima saznanja, u kojima je seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu kvalificirano kao obično krivično djelo silovanja (a ne kao ratni zločin). U ovim predmetima osuđeno je osam počilaca, a u jednom od njih jedan optuženi oslobođen je od optužbe.¹¹³

Uopćeno govoreći, propust da se seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu ispravno kvalificira kao krivično djelo ratnog zločina često je imao za cilj negiranje ili umanjivanje težine zločina i bio je veoma prisutan u predmetima pokrenutim pred vojnim sudovima protiv vojnika iste vojske tokom oružanog sukoba u BiH. Mnoge od tih predmeta nakon završetka oružanog sukoba naslijedili su tužioc i u entitetima i Brčko distriktu BiH.¹¹⁴ Dužnost ovih tužilaca je da na osnovu procjene dokaza promijene kvalifikaciju krivičnog djela u krivično djelo ratni zločin.¹¹⁵ Prema saznanjima Misije OSCE-a, to je urađeno u dva

112 Patricia Viseur Sellers: „*Krivično gonjenje seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu: značaj ljudskih prava kao sredstva za tumačenje*“, objavio Ured visokog komesara za ljudska prava, dostupan na: http://www2.ohchr.org/english/issues/women/docs/Paper_Prosecution_of_Sexual_Violence.pdf.

113 *Jarić i drugi*, presuda Osnovnog suda Brčko distrikta BiH od 14. januara 2005. godine; Fatima Karamehić je osuđena kao saučesnik u silovanju.

114 *Vidjeti izvještaj Misije OSCE-a „Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. godine do 2010. godine (maj, 2011.)*, str. 70, dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011051909500706bos.pdf.

115 U okviru istraživanja OSCE-a, jedan tužilac izrazio je mišljenje da je kvalifikovanje seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu kao običnog krivičnog djela, umjesto ratnog zločina, posljedica neznanja postupajućih tužilaca i sudija u to vrijeme. Jedna od tužiteljica koja je učestvovala u istraživanju i koja je

predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu pred Okružnim sudom u Banjaluci, u kojima je postupajući tužilac promijenio prvobitne kvalifikacije krivičnog djela u krivično djelo ratnog zločina.¹¹⁶ Kao što je Misija istakla u svojim ranijim izvještajima o procesuiranju ratnih zločina, ovo jasno ukazuje na spremnost nekih tužilaca u entitetima i Brčko distriktu BiH da prepoznaju pravu prirodu krivičnog djela.¹¹⁷ Međutim, praksa da se seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu kvalificira i procesuiraju kao obično krivično djelo silovanja i dalje izaziva zabrinutost.

Osim što ne odražava pravu prirodu i težinu zločina, **pogrešna kvalifikacija seksualnog nasilja počinjenog u ratu kao običnog krivičnog djela može dovesti do nekažnjivosti.** Naprimjer, u predmetu *Jarić i drugi*, u kojem su tri vojnika bila osumnjičena za silovanje tri žene za vrijeme oružanog sukoba 1992. godine, krivično djelo je kvalificirano i procesuirano kao obično krivično djelo, iako navod da su počinioci izveli žrtve iz zatočeničkog logora, te da su bili u uniformama, jasno ukazuje da su predmetna silovanja predstavljala ratni zločin. Od istrage protiv jednog od osumnjičenih se odustalo, jer je „u tijeku postupka za donošenje rješenja za provođenje istrage stupio na snagu novi Kazneni zakon Federacije Bosne i Hercegovine koji nije propisao bludne radnje kao zasebno kazneno djelo.“¹¹⁸ Iz toga proizilazi da se od istrage protiv ovog osumnjičenog možda ne bi odustalo i da možda počinitelj ne bi izbjegao odgovornost za ovo krivično djelo seksualnog nasilja počinjenog u ratu da su se navodi istraživali kao ratni zločin.

U predmetu *Dilberović*,¹¹⁹ optuženi je tokom oružanog sukoba 1993. godine pljačkao stanove sa grupom naoružanih muškaraca te silovao jednu ženu i optužen je i osuđen za krivično djelo običnog silovanja.¹²⁰ Osim toga, jedna svjedokinja dala je iskaz da su je optuženi i još jedno lice prisilili na oralni seksualni odnos, a optuženi se nije teretio i za ovu dodatnu radnju seksualnog nasilja. To je možda stoga što se prisilni oralni seksualni odnos nije smatrao oblikom silovanja, nego se smatrao bludnom radnjom, u skladu sa starim krivičnim zakonodavstvom.¹²¹

Još jedan predmet vrijedan pažnje je predmet *Brekalo* vođen pred Općinskim sudom u Mostaru.¹²² Predmet se odnosio na vojnog policajca koji je 1993. godine izveo žrtvu iz kamiona na kojem je bila zajedno sa još 25 protjeranih civila, odveo je u svoj stan, te je silovao. Optuženi je u odsustvu osuđen za obično krivično djelo silovanja, ali je kasnije

zastupala jedan takav predmet pred sudom, iskreno je priznala da prije toga nije imala nikakvog iskustva u radu na predmetima ratnih zločina. Stoga, pravna kvalifikacija nije promijenjena u tom konkretnom predmetu i sud je prihvatio kvalifikaciju djela kao običnog krivičnog djela silovanja. Ista tužiteljica kaže da bi danas bez oklijevanja promijenila pravnu kvalifikaciju tog krivičnog djela.

116 *Trivić i Bajić i Trivić i drugi*, Okružni sud u Banjaluci.

117 *Vidjeti supra* 114.

118 *Jarić i drugi*, presuda Apelacionog suda Brčko distrikta BiH od 9. oktobra 2006. godine, str. 8.

119 *Dilberović*, Osnovni sud u Sokocu.

120 Član 88(1) Krivičnog zakona RS iz 1992. godine propisuje da „ko prinudi na obljudu žensko lice sa kojim ne živi u bračnoj zajednici upotrebom sile ili prijetnjom da će neposredno napasti na život ili tijelo tog lica ili njemu bliskog lica, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.“ Ista je odredba u članu 88(1) Krivičnog zakona FBiH.

121 *Vidjeti Komentar krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (posebni dio)*, Ured OSCE-a za demokratizaciju i ljudska prava, (2000.), član 221. (Silovanje), str. 279 i član 226. (Bludne radnje), 5 str. 279.

122 *Brekalo*, presuda Općinskog suda u Mostaru od 8. marta 2013. godine.

podnio zahtjev za ponavljanje krivičnog postupka. Međutim, u tom trenutku više nije bilo moguće ni da sud ni tužilaštvo promijene pravnu kvalifikaciju krivičnog djela, jer je postupak već vođen u odsustvu i okončan pravosnažnom presudom. Promjena u težu pravnu kvalifikaciju, na štetu optuženog, predstavljala bi kršenje principa zabrane *reformatio in peius*.¹²³ Nakon što je optuženi podnio zahtjev za ponavljanje krivičnog postupka, sud ga je opet proglasio krivim za obično krivično djelo silovanja.

Iako nije mogao promijeniti kvalifikaciju krivičnog djela silovanja u krivično djelo ratnog zločina, drugostepeni sud u predmetu *Brekalo* pokazao je spremnost da prilagodi svoje tumačenje sveobuhvatnijoj definiciji seksualnog nasilja i prevaziđe redundantnu definiciju običnog silovanja, prema kojoj čak silovanje nije mogao počinuti bračni partner¹²⁴, tumačeći relevantne odredbe u kontekstu u kojem je krivično djelo počinjeno. Iako je sud prihvatio mišljenje odbrane da se prinuda na seksualni odnos sastoji od upotrebe sile ili prijetnje silom, sud je odbacio argument da se prijetnja nije mogla smatrati ozbiljnom jer počinitelj nije koristio oružje. Sud je istakao specifične okolnosti u kojima je krivično djelo počinjeno, utvrdivši da žrtva nije mogla dati pristanak na seksualni odnos, s obzirom na to da je bila odvojena od grupe ljudi koji su bili istjerani iz svojih domova i da je odvedena u njegov stan protiv svoje volje.¹²⁵

U predmetu *Stjepić*, optuženom je također suđeno u odsustvu 2002. godine pred Općinskim sudom u Mostaru. Optuženi je u svojstvu vojnika za vrijeme oružanog sukoba 1993. godine pljačkao imovinu civila i silovao jednu ženu. Postupak je ponavljen nakon što je optuženi podnio zahtjev za ponavljanje krivičnog postupka. Kao i u predmetu *Brekalo*, ni sud, ni tužilaštvo više nisu bili u mogućnosti da prekvalifikuju krivično djelo. Osim toga, drugostepeni sud u predmetu *Stjepić* odbio je optužbu kojom se optuženi teretio za razbojništvo u skladu sa Zakonom o amnestiji FBiH¹²⁶. Da su radnje umjesto silovanja i razbojništva bile kvalificirane kao ratni zločin od početka, vjerovatno je da bi optuženi odgovarao za dodatne krivične radnje.¹²⁷

Misija OSCE-a uočila je još dva pravosnažno okončana predmeta u kojima je seksualno nasilje počinjeno tokom oružanog sukoba kvalificirano kao obično krivično djelo silovanja. Jedan od njih je predmet *Mihić*, pred Osnovnim sudom u Doboju, gdje je vojnik došao u kuću žrtve, optužio je da krije dezertere, te je silovao¹²⁸. Također je i optuženi u predmetu *Perić* bio vojnik koji je u vrijeme počinjenja krivičnog djela bio smješten u kući koja je pripadala bratu žrtve, otišao u njenu kuću usred noći, prijetio da će pucati u nju, a onda je silovao.¹²⁹ Konačno, Misija ima saznanja o jednom predmetu koji je u postupku pred sudom, a odnosi se na seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu koje je kvalificirano

123 Zabrana *reformatio in peius* zapravo znači da žalba koju okrivljenik podnese ne može prouzročiti za njega nepovoljniju odluku suda (vidjeti član 322. ZKP FBiH, član 313. ZKP RS i član 307. ZKP BDBiH).

124 Vidjeti *supra* 120.

125 *Brekalo*, presuda Kantonalnog suda u Mostaru od 19. juna 2013. godine, str. 2.

126 *Stjepić*, presuda Kantonalnog suda u Mostaru od 17. marta 2010. godine, str. 1.

127 Slično se također desilo za vrijeme istrage gore navedenog predmeta *Dilberović*. Tužilaštvo je u ovom predmetu izdalo naredbu o obustavi istrage protiv optuženog i još jednog lica za određena krivična djela, zbog amnestije od krivičnog gonjenja u skladu sa Zakonom o amnestiji RS. Dopis Tužilaštva u Istočnom Sarajevu oštećenju, 17. april 2007.

128 *Mihić*, presuda Osnovnog suda u Doboju od 5. maja 2013. godine.

129 *Perić*, presuda Osnovnog suda u Bijeljini od 29. decembra 2012. godine.

kao obično krivično djelo silovanja. Predmet se odnosi na pet žena koje su silovala tri vojnika¹³⁰.

Pogrešna kvalifikacija seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu onemogućava napredak u postizanju pravde za zločine počinjene u oružanom sukobu jer ne reflektuje na pravilan način stvarnu prirodu i težinu tih krivičnih djela, dok je njegovo procesuiranje kao običnog krivičnog djela silovanja dovelo do nekažnjivosti za određene zločine. **Tužioci i sudije se pozivaju da se navodi o seksualnom nasilju počinjenom tokom oružanog sukoba ispravno kvalifikuju kako bi se izbjegla nekažnjivost počinitelja i kako bi se prava priroda i stepen patnje nanesene žrtvama ogledali u presudama i izrečenim kaznama.**

4.6 Odmjeravanje kazne i utvrđivanje olakšavajućih i otežavajućih okolnosti

Činjenica da je seksualno nasilje radnja kojom se može počiniti ratni zločin i, u nekim slučajevima, da se izriče kazna u svojoj ukupnosti za sve radnje koje je optuženi počinio, otežava utvrđivanje visine izrečenih kazni za seksualno nasilje počinjeno tokom oružanog sukoba.

Uopćeno govoreći, olakšavajuće okolnosti koje su uzimali u obzir sudovi u entitetima i Brčko distriktu BiH prilikom izricanja kazne bili su sljedeći:

- optuženi je porodičan čovjek
- optuženi je lošeg zdravstvenog stanja
- optuženi ima djecu
- teške porodične prilike optuženog
- optuženi je priznao krivicu
- optuženi je iskazao kajanje
- optuženi nije ranije kažnjavao
- starost optuženog u vrijeme počinjenja krivičnog djela
- protek vremena od počinjenja krivičnog djela
- dobro ponašanje optuženog pred sudom
- teška finansijska situacija optuženog
- pomaganje nekim žrtvama

Otežavajuće okolnosti koje su sudovi u entitetima i Brčko distriktu BiH uzimali u obzir prilikom izricanja kazni su uključivale brojnost radnji, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, vrijeme počinjenja krivičnog djela, nekorektno držanje okrivljenog pred sudom, okrutnost, ranija osuđivanost, broj žrtava, upornost, bezobzirnost, posljedice krivičnog djela, okolnosti pod kojima je krivično djelo počinjeno, stepen odgovornosti, način počinjenja, motiv za počinjenje krivičnog djela, drskost i ponižavajući način počinjenja krivičnog djela.

¹³⁰ Božić i drugi, Osnovni sud u Kotor Varoši.

U većini presuda analiziranih za potrebe ovog Izvještaja, okolnosti koje su uzimane u obzir kao olakšavajuće ili otežavajuće prilikom odmjeravanja kazne su samo nabrojane, bez detaljnijeg razmatranja njihovog uticaja na visinu kazne. Time se stiče utisak da se otežavajuće i olakšavajuće okolnosti samo *pro forma* nabrajaju u presudama. Naprimjer, u predmetu *Jovičić*, nepostojanje analize otežavajućih i olakšavajućih okolnosti u presudi ostavlja nejasnim zašto je drugostepeni sud smatrao da je kazna koju je izrekao prvostepeni sud prestroga usprkos pravilnoj ocjeni otežavajućih okolnosti¹³¹ i zašto će kazna zatvora u kraćem trajanju bolje ostvariti svrhu kažnjavanja. U jednom drugom predmetu sa dva optužena koji su u par navrata silovali žrtvu, drugostepeni sud je smanjio kaznu zatvora sa šest na pet godina bez detaljnijeg razmatranja posljedica koje je krivično djelo imalo po žrtvu, samo navodeći da kazna „nije primjerena konkretnom činu optuženih i realnim posljedicama proisteklim iz počinjenja ovog kaznenog djela na tjelesni i psihički integritet oštećene“¹³².

Što se tiče otežavajućih okolnosti, iz analiziranih presuda se vidi da je većina sudova uzela u obzir posljedice krivičnog djela kao otežavajuću okolnost. Međutim, u predmetima koji su uključivali i druge optužbe osim seksualnog nasilja, ne postoji distinkcija između posljedica svakog djela. U samo četiri predmeta koja su okončana osuđujućom presudom, izričito se spominju trajne posljedice samog silovanja i sud ih je cijenio kao otežavajuću okolnost.¹³³ **Iz toga proizilazi da je potrebno da sudije i tužioci steknu potpunije razumijevanje štetnih posljedica po žrtve seksualnog nasilja, kako bi one bile bolje obrazložene u presudama i odražavale se na odmjerenu kaznu.**

Posljedice silovanja i seksualnog nasilja počinjenog tokom oružanog sukoba utiču ne samo na žrtve, nego i na društvo u cjelini. Posljedice silovanja „sežu dalje od konkretnog napada ili napada i često traju do kraja života žene“¹³⁴. Kao što je naglašeno u predmetu *Akeyesu*, rezultat silovanja je fizičko i psihičko uništenje žrtava, njihovih porodica i njihovih zajednica.¹³⁵ Pozivajući na odgovor na sistematsko silovanje, seksualno ropstvo i prakse nalik na ropstvo u oružanom sukobu, Specijalni izvjestitelj UN-a naglasio je da je „od ključne važnosti prepoznati nemjerljive povrede tijela, uma i duha nanesene ovim djelima.“¹³⁶ I sudije u BiH bi to trebale imati na umu.

131 *Jovičić*, Vrhovni sud Federacije BiH, presuda od 10. novembra 2009. godine.

132 *Hasanović i Pavić*, presuda Apelacionog suda Brčko distrikta BiH od 11. maja 2009. godine.

133 *Mišković*, presuda Kantonalnog suda u Sarajevu od 12. februara 2007. godine; *Delić*, presuda Kantonalnog suda u Bihacu od 7. decembra 2012. godine; *Kojić*, presuda Okružnog suda u Doboju od 30. aprila 2013. godine i *Knežević*, presuda Kantonalnog suda u Sarajevu od 8. decembra 2004. godine.

134 Christine Chinkin „*Silovanje i seksualno zlostavljanje žena u međunarodnom pravu*“, 5 *European Journal of International Law* (Evropski žurnal međunarodnog prava), 326. Dostupan na: <http://www.law-lib.utoronto.ca/Diana/fulltext/chin2.htm>.

135 *Akeyesu*, prvostepena presuda, paragraf 731: „Silovanje i seksualno nasilje nedvojbeno predstavlja nanošenje teških tjelesnih i duševnih povreda žrtvama, i čak su, Vijeće je zaključilo, jedan od najgorih načina nanošenja povreda žrtvama s obzirom da on ili ona pretrpi teške tjelesne i duševne povrede. (...) Silovanja su za posljedicu imala fizičko i duševno uništenje žena iz plemena Tutsi, njihovih porodica i zajednica“.

136 *Vidjeti supra* 55, paragraf 9.

5. Zaštita i podrška svjedocima

5.1 Nespremnost svjedoka da svjedoče, stigmatizacija i nedostatak podrške porodice

Prema mišljenju Evropskog suda za ljudska prava, žrtve seksualnog nasilja imaju izražen interes za većom privatnošću zbog stigmatizacije koju takva vrsta povreda donosi.¹³⁷

U sklopu istraživanja OSCE-a, tužioci su naveli da postoji veliki broj predmeta u kojima se iskaz žrtve nije mogao koristiti zbog odbijanja žrtve da svjedoči. Nekoliko tužilaca također je bilo mišljenja da mnogi slučajevi seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu nisu prijavljeni zbog straha od stigmatizacije društva i što mnoge žene još uvijek kriju činjenicu da su silovane za vrijeme oružanog sukoba. Ti tužioci su naglasili da se suočavaju sa problemom žrtava koje odbijaju da svjedoče usprkos uvjerenju da će im biti dodijeljena sva dostupna zaštita, te su naglasili da su žrtve često stigmatizirane u svojoj lokalnoj zajednici. Jedan od tužilaca otvoreno je izjavio da je BiH konzervativno društvo u kojem se skoro podrazumijeva da su žrtve silovanja pristale na seksualni odnos. Drugi tužilac je iznio mišljenje da žrtve nisu spremne da daju iskaz o događajima koji su se desili prije 20 godina, zato što trenutno imaju stabilan porodični život koji bi bio uništen ili ugrožen tim iskazom. Drugi tužioci također su rekli da članovi porodice žrtve često ne znaju šta se desilo žrtvi u vrijeme oružanog sukoba i, kao posljedica toga, da bi izbjegle stigmatizaciju i ponovno proživljavanje traume, mnoge žrtve odluče da ne prijave krivično djelo ili da svjedoče.

To je naglasio i sud u prvostepenoj presudi u predmetu *Knežević*. U obrazloženju presude, sud je uzeo u obzir društveni kontekst i percepciju zajednice u vezi sa silovanjem, ističući da se „i danas silovanje smatra u ovoj sredini sramotom za ženu o kojem je bolje ne govoriti (...) svjedokinje tvrde da mnogo žena koju su silovane na području (...) ne žele da govore o tome, pogotovo one žene koje su bile neudate u tom periodu i koje su nakon rata zaključile brak.“¹³⁸ Prilikom svjedočenja pred sudom, žrtva silovanja rekla je „da je znala“ ne bi nikad prijavila krivično djelo jer je bila izložena sramoti i smatrala je da je bolje šutjeti o događaju i biti „pošten“.¹³⁹

Tužioci su također naveli primjere muškaraca - žrtava seksualnog nasilja koji su odbili da svjedoče, uključujući i jednog muškarca koji nije želio ni pokretanje krivičnog postupka. U drugom predmetu, muškarac - maloljetna žrtva seksualnog nasilja, odbio je da svjedoči na glavnom pretresu, te je stoga postojao samo iskaz očevica. Međutim, na glavnom pretresu očevidac je odstupio od svog iskaza koji je dao u toku istrage i kao posljedica toga, konkretni navod seksualnog nasilja nije dokazivan pred sudom. Misija OSCE-a također

¹³⁷ Vidjeti naprimjer *Bocos-Cuesta protiv Nizozemske*, ESLJP, 10. novembar 2005. godine, paragraf 69.; *Accardi i drugi protiv Italije*, ESLJP, 20. januar 2005. godine, paragraf 1.

¹³⁸ *Knežević*, presuda Kantonalnog suda u Sarajevu od 8. decembra 2004. godine, str. 12.

¹³⁹ *Ibid.*

ima saznanja o predmetu u kojem je muškarac - žrtva silovanja, nakon što je shvatio da istražitelji imaju informacije o seksualnom nasilju koje je doživio, ne samo što je odbio dati iskaz, nego je i prestao saradivati sa tužilaštvom na cijelom predmetu. U predmetu *Monika Karan-Ilić*, muškarac - žrtva navodnog seksualnog nasilja odbio je svjedočiti pred sudom. Tužilac je pročitao najbitnije dijelove iz iskaza koji je dao tokom istrage, a svjedok je samo potvrđivao. Odbrana nije bila u poziciji da unakrsno ispita ovog svjedoka, jer je tvrdio da se ne osjeća dobro, da se ne sjeća da je to rekao i nije želio da se prisjeća navodnog događaja.¹⁴⁰

U vezi sa nepostojanjem podrške porodice, jedan tužilac dao je primjer žrtve koja je odbila dati iskaz jer joj suprug to nije dozvolio. Ovakavu situaciju Misija OSCE-a je također uočila prilikom praćenja sudskih postupaka. Naprimjer, Misija je pratila predmet *Trivić i drugi*.¹⁴¹, u kojem je svjedokinja, koja se uznemirila dok je davala iskaz i koja nije mogla identifikovati počinioca, posredno otkrila da je bila žrtva teškog maltretiranja i silovanja. Optužnicu u ovom predmetu podigao je vojni tužilac 1994. godine, ali budući da su konkretne optužbe bile zasnovane na iskazu supruga žrtve, koji nije htio svjedočiti o silovanju svoje supruge, optužnica nije uključila navode o silovanju. Kada je sud pokušao smiriti svjedokinju i ohrabriti je da svjedoči o silovanju, odmah je odbila da kaže bilo šta. Svjedokinja je također navela da je njezin pokojni muž krivio nju za ono što joj se desilo. U istom predmetu, ova i još jedna svjedokinja otkrile su na glavnom pretresu da su, te iste noći, isti počinitelji napali još jednu porodicu i silovali jednu ženu.¹⁴² Međutim, članovi te druge porodice, koji su dobili poziv od suda, eksplicitno su u dopisu koji su uputili sudu odbili da svjedoče i rekli da žele zaboraviti prošlost.

Osim toga, tužioci su naveli da dužina trajanja istraga i blage kazne odvrćaju žrtve od davanja iskaza. Tužioci su također istakli da je, zbog proteka vremena, prikupljanje dokaza veoma teško i sprečava krivično gonjenje svih ratnih zločina, a posebno kada su u pitanju navodi seksualnog nasilja. Osim toga, tužioci su naveli da žrtvama identitet počinitelja u velikom broju slučajeva nije poznat.

5.2 Kapaciteti za pružanje zaštite i podrške svjedocima u entitetima i Brčko distriktu BiH

Iskazi žrtava silovanja i seksualnog nasilja u svojstvu svjedoka ključni su za ishod krivičnog postupka, budući da ima malo drugih dokaza, ili ih nema nikako. Ipak, žrtve mogu biti nespремne da svjedoče zbog niza različitih faktora. Kroz svoj Program za praćenje sudskih postupaka, Misija OSCE-a uočila je nekoliko problematičnih pitanja u vezi sa potrebom za zaštitnim mjerama za svjedoke, pravilnom primjenom mjera za zaštitu svjedoka, nedostatkom podrške svjedocima u entitetima i Brčko distriktu BiH i negativnim posljedicama po svjedoke vezanim za ponavljanje iskaza. Misija OSCE-a također je zabilježila nekoliko ozbiljnih slučajeva kršenja mjera zaštite svjedoka.¹⁴³

¹⁴⁰ *Karan-Ilić*, presuda Apelacionog suda Brčko distrikta BiH od 1. oktobra 2013. godine, str. 12.

¹⁴¹ *Trivić i drugi*, Okružni sud u Banjaluci.

¹⁴² *Ibid*, str. 20.

¹⁴³ Za više detalja vidjeti Izvještaj Misije OSCE-a *Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina*, dostupan na: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_201012231475593eng.pdf.

Od 2011. godine, napredak u pružanju zaštite i podrške svjedocima postignut je uglavnom kao rezultat projekata koje su finansirali međunarodni donatori.¹⁴⁴ Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH odobrilo je projekte koje finansiraju EU, UNDP i Sjedinjene Države za renoviranje najmanje jedne sudnice na svakom sudu pred kojim se vode suđenja ratnih zločina. Tako su se stekli tehnički uslovi za primjenu mjera zaštite svjedoka, koji su uključivali rekonstrukciju sudnica, osiguravanje tehničkih sredstava za prenošenje slike i zvuka i za omogućavanje distorzije slike i glasa. U većini sudova gdje su to tehničke mogućnosti dozvoljavale, također su izgrađene posebne prostorije za svjedoke¹⁴⁵. Osim toga, kroz UNDP-ov Projekt zaštite svjedoka i finansiranje EU, podrška svjedocima osigurana je pri velikom broju sudova i tužilaštava gdje su sudovi i/ili tužilaštva zaposlili službenike za podršku svjedocima.¹⁴⁶

Nije primijećen napredak u jačanju kapaciteta centara za socijalni rad koji, u skladu sa Zakonima za zaštitu svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka¹⁴⁷, imaju obavezu da pružaju psihosocijalnu podršku svjedocima. U praksi, centri još uvijek nemaju kapacitet za takvu vrstu rada. Umjesto toga, neka tužilaštva oslanjaju se na rad regionalnih NVO-a ili onih koje se bave ovom tematikom¹⁴⁸. Pozitivan primjer je Jedinica za istraživanje ratnih zločina u sklopu Policije Brčko distrikta BiH, koja je u oktobru 2012. godine odredila psihologa koji će pružati podršku traumatiziranim svjedocima.

Mjera zaštite svjedoka koja se najčešće koristila u predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu koji su kvalificirani kao krivično djelo ratnog zločina pred sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH (ne računajući predmete okončane primjenom sporazuma o priznanju krivice) bila je isključenje javnosti sa cijelog ili dijela glavnog pretresa, u skladu sa zakonima o krivičnom postupku. Druge mjere koje ne zavise od dostupnosti materijalnih resursa, kao što je dodjela pseudonima, odobrene su u samo nekoliko predmeta. U prošlosti je nepostojanje adekvatnih tehničkih uslova za zaštitu svjedoka u sudnici negativno uticalo čak i na primjenu zaštitnih mjera koje ne zavise od postojećih resursa.¹⁴⁹ Ostaje da se vidi u kojoj mjeri i na koji način će nosioci pravosudnih funkcija koristiti kapacitete za zaštitu svjedoka koji sada postoje u budućim istragama i suđenjima.

144 Između ostalih, to su: Projekt rekonstrukcije sudnica (uz finansijsku podršku EU); Projekt zaštite svjedoka UNDP-a; Regionalni projekt za fizičku zaštitu svjedoka WINPRO koji finansira EU; Projekt za izradu Pravilnika za zaštitu svjedoka na entitetskom nivou uz podršku ambasade Velike Britanije i Projekt za izradu programa za obuku na temu seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu za sudije, tužioce i istražitelje koji finansira vlada Velike Britanije.

145 U vrijeme pisanja ovog izvještaja, samo još Kantonalni sud u Bihaću nije imao neophodnu opremu.

146 Osoblje za podršku svjedocima zaposleno je u Sarajevu, Banjaluci, Novom Travniku i Travniku, Bihaću, Brčkom, Mostaru, Istočnom Sarajevu, Tuzli, Trebinju, Doboju i Zenici.

147 Visoki predstavnik je, 1. marta 2003. godine, kao dio paketa reformskih mjera, „koji će omogućiti Sudu BiH da se na efikasan način bori protiv kriminala i korupcije,“ nametnuo *Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH*, Službeni list BiH 3/03, 21/03, 61/04, 55/05. Nakon toga, ekvivalentni zakoni usvojeni su na entitetskom nivou, Službeni glasnik RS, 48/03 i Službene novine FBiH 36/03.

148 Vive Žene u Tuzli i Medica Zenica u Zenici kontinuirano su aktivne u ovoj oblasti. Nekoliko regionalnih mreža potpisalo je protokole o saradnji sa regionalnim vlastima kako bi se uspostavili mehanizmi za žrtve svjedoke u sudskim postupcima. U vrijeme izrade ovog Izvještaja, protokoli su potpisani u Zaničko-dobojskom, Unsko-sanskom, Srednjobosanskom, Tuzlanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu, te u Banjaluci. Kreiranje novih regionalnih mreža očekuje se u sklopu projekta koji finansira EU.

149 Vidjeti *supra* 143, str. 15-16.

Osim već navedenih pitanja, ostaje zabrinutost i u vezi sa fizičkom zaštitom svjedoka van sudnice. Fizička zaštita svjedoka ili zaštita svjedoka van sudnice je i dalje dostupna samo na državnom nivou u BiH i provodi je Državna agencija za istrage i zaštitu, ali ne postoji konkretno zakonsko ili sistemsko rješenje za provođenje programa zaštite svjedoka na entitetskom i nivou Brčko distrikta BiH. 28. jula 2011. godine, Vijeće ministara BiH usvojilo je *Odluku o formiranju radne grupe za izradu Zakona o programu zaštite svjedoka BiH*.¹⁵⁰ Njzino formiranje smatralo se veoma pozitivnim korakom u pravcu unapređenja zaštite svjedoka u BiH. U novembru 2011. godine, radna grupa je okončala izradu nacrtu zakona, ali, nažalost, prijedlog nije sadržavao odredbe kojima bi se svjedoci koji svjedoče pred sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH mogli uključiti u program zaštite svjedoka. Nakon što ga je Parlament BiH konačno usvojio, Zakon o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini stupio je na snagu 20. maja 2014. godine.¹⁵¹

Pored toga, policijske agencije u entitetima nemaju specijalizirane jedinice za zaštitu svjedoka koje bi obavljale procjenu rizika i provodile druge operativne zaštitne mjere, kao što je zaštita svjedoka izvan sudnice. Dakle, **nedovoljni kapaciteti za zaštitu svjedoka, uključujući i nepostojanje programa za zaštitu svjedoka i dalje je problem u oba entiteta**, iako je i u Državnoj strategiji za rad na predmetima ratnih zločina i Strategiji za borbu protiv organiziranog kriminala istaknuto da je neophodno poduzeti korake kojim će se ova pitanja riješiti.

Vlasti BiH bi trebale pokrenuti konkretne zakonske i sistemske korake kojima će se stvoriti uslovi za primjenu adekvatnih mjera za zaštitu svjedoka koje se mogu primjenjivati na entitetskom nivou, uključujući povećani kapacitet za zaštitu izvan sudnice i funkcionalan program zaštite svjedoka.

¹⁵⁰ Parlament BiH je 2009. godine odbio prijedlog za izmjene i dopune Zakona o programu zaštite svjedoka kojima bi se proširile ovlasti Državne agencije za istrage i zaštitu na provođenje programa zaštite svjedoka van sudnice na entitetskom nivou za sve predmete ratnih zločina i za određene druge kategorije predmeta na osnovu toga što je ta funkcija u nadležnosti policijskih agencija u entitetima, a ne državnih organa.

¹⁵¹ Službeni list BiH, 36/14.

6. Kriteriji za raspodjelu i prioritizaciju predmeta i kapaciteti za istrage

Jedan od najvažnijih faktora koji otežavaju procesuiranje predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu jeste nedostatak rodne ekspertize u tužilaštvima u sklopu rukovođenja i vođenja istraga za krivično djelo seksualnog nasilja.¹⁵² Istraga i krivično gonjenje seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu zahtijevaju fokusiran i senzibiliziran pristup koji se treba primijeniti u što ranijoj fazi istrage.

Preduslov za provođenje efikasne istrage i krivičnog gonjenja u ovim predmetima je potrebna stručnost i znanje osoblja koje radi na rodno-zasnovanim krivičnim djelima. Potreba za senzibiliziranim pristupom, što uključuje i rodni aspekt, nije ograničena samo na vođenje razgovora sa žrtvom na saosjećajan način, već na cijeli proces - od identifikiranja svjedoka i prvog kontakta s njima, preko vođenja razgovora, pružanja podrške nakon obavljenog razgovora, podizanja optužnice, pa do podrške nakon suđenja.

Neki od nedostataka koje su tužioci isticali u vrijeme provođenja OSCE-ovog istraživanja, bili su nedovoljni kapaciteti za vođenje istraga u entitetskim tužilaštvima i nepostojanje obuka za rad na predmetima silovanja i seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. Rezultati OSCE-ovog istraživanja otkrili su da je od 29 ispitanih tužilaca, samo jedan bio na obuci za rad na predmetima seksualnog nasilja. Kako bi se ovakva situacija prevazišla, Misija OSCE-a organizirala je nekoliko specijalističkih obuka 2013. i 2014. godine za sudije i tužioce na temu seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. Obuke su vodili eksperti u sklopu Inicijative za prevenciju seksualnog nasilja (PSVI) pod pokroviteljstvom Velike Britanije.

Pored toga, prema dostupnim informacijama, u velikoj mjeri variraju i stepen podrške agencija za provođenje zakona tužilaštvima, kao i rodna zastupljenost u policijskim snagama. Naprimjer, na pet lokacija, svi policijski istražitelji koji pružaju podršku u istragama ratnih zločina su muškarci, a u jednom slučaju, svi istražitelji su žene. U skorije vrijeme, zahvaljujući projektu koji je finansirala vlada Velike Britanije, a implementirala Misija OSCE-a u sklopu kojeg je, u 2014. godini, obučeno preko 100 istražitelja ratnih zločina u BiH na temu istraživanja seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu, zabilježen je napredak u pogledu povećanja stručnosti policijskih agencija u ovoj oblasti. Također su oba entitetska ministarstva unutrašnjih poslova uvrstila obuku o istragama u predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu u redovan nastavni plan i program policijskih akademija.

U idealnim okolnostima, rodna perspektiva trebala bi biti integralni dio rada svih tužilaštava i policijskih agencija u BiH. Trenutno u entitetima ne postoje smjernice namijenjene tužilaštvima, ili inicijative koje bi uključivale rodnu perspektivu ili prioritizirale

¹⁵² Vidjeti *supra* 55, paragraf 109.

procesuiranja slučajeva seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu. U idealnoj situaciji, tužilaštva bi trebala imati na raspolaganju savjetnika za rodna pitanja, iako ovo možda nije moguće u ovom trenutku zbog ograničenih resursa. Tužiocima i službenicima agencija za provođenje zakona koji rade na predmetima ratnih zločina trebaju pohađati kontinuirane i specijalističke obuke za rad na predmetima seksualnog nasilja.

Uz to, način odabira, kategorizacije i raspodjele predmeta igra važnu ulogu u osiguravanju da se slučajevi seksualnog nasilja dovedu pred sud. Međutim, uopće govoreći, čini se da ne postoje konkretni kriteriji za raspodjelu predmeta. U jednom tužilaštvu, napisano je pravilo da se predmeti seksualnog nasilja dodjeljuju tužiteljicama, dok je u drugom tužilaštvu praksa da tužilac odgovoran za predmet bude istog etničkog porijekla kao i žrtva. U jednom od tužilaštava u kojem postoji Odjel za ratne zločine, šef Odjela je odgovoran za raspodjelu predmeta.

Način na koji se određuje prioritet predmeta značajno je varirao od tužilaštva do tužilaštva: prioritet se davao predmetima ratnih zločina uopće, ili se radilo hronološki, do prioriteta na osnovu složenosti predmeta, broja žrtava, dostupnosti osumnjičenih i svjedoka, statusa žrtve, kvalitete dokaza/iskaza, težine optužbi i ozbiljnosti posljedica radnje. Korisno bi bilo da organi gonjenja u entitetima i Brčko distriktu BiH prošire pravila i kriterije za prioritizaciju predmeta ratnih zločina tako da oni obuhvataju i rod žrtve kao parametar za određivanje prioriteta. Takve politike i kriteriji trebali bi se zasnivati na principu legaliteta krivičnog gonjenja propisanog zakonom u BiH,¹⁵³ kriterija za ocjenu složenosti iz Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina, kao i principima transparentnosti, dosljednosti, odgovornosti i efikasnosti. Pozitivan korak u tom smjeru je nedavna prioritizacija predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu i drugih složenih predmeta u revidiranim individualnim akcionim planovima tužilaštava.

¹⁵³ Član 18. ZKP FBiH, član 17. ZKP RS i član 17. ZKP Brčko distrikta BiH.

7. Preporuke

7.1 Sudijama i tužiocima u entitetima i Brčko distriktu BiH

- i. Uzimajući u obzir nedostatke Krivičnog zakona SFRJ, sudovi u entitetima bi trebali standardizirati svoju praksu prema kojoj prihvataju nepostojanje bilo kakvog zahtjeva za utvrđivanjem postojanja prijetnje silom, sile i otpora kao bitnih obilježja krivičnog djela u predmetima seksualnog nasilja, kako bi svi oblici seksualnog nasilja bili prepoznati kao takvi u svim sudskim postupcima. U tom pogledu, drugostepeni sudovi u entitetima i Brčko distriktu BiH bi trebali razmotriti mogućnost održavanja zajedničkih sjednica kako bi se ujednačila primjena krivičnih zakona.
- ii. Tužioci bi trebali osigurati da su navodi koji se odnose na zločine seksualnog nasilja u svim njegovim oblicima obuhvaćeni optužnicom i pravilno kvalificirani kako bi se izbjegla eventualna nekažnjivost počinitelja, i kako bi prava priroda i obim povreda koje su žrtva seksualnog nasilja pretrpile bile iznesene pred sudom.
- iii. Tužioci u entitetima i Brčko distriktu BiH trebali bi izraditi politiku i razviti kriterije za prioritizaciju predmeta ratnih zločina tako da oni obuhvataju i rod žrtve kao parametar za određivanje prioriteta, vodeći se principom legaliteta krivičnog gonjenja propisanog zakonima u BiH, kriterijima za ocjenu složenosti predmeta iz Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina i principima transparentnosti, dosljednosti, odgovornosti i efikasnosti. Ovi kriteriji bi trebali biti dostupni javnosti, posebno žrtvama seksualnog nasilja.
- iv. Sudije bi trebale osigurati da se navodi koji se odnose na zločine seksualnog nasilja u svim njegovim oblicima, u presudama cijene i kvalifikuju pravilno, kako bi se izbjegla eventualna nekažnjivost počinitelja, i kako bi presuda, a zatim i krivično-pravna sankcija, odražavale pravu prirodu i obim povreda koje su pretrpile žrtve seksualnog nasilja.

7.2 Agencijama za provođenje zakona

- v. Agencije za provođenje zakona bi trebale obratiti naročitu pažnju na rodnu ravnotežu u policijskim jedinicama koje pružaju podršku tužilaštvima u istragama ratnih zločina. Osim toga, policijski istražitelji bi trebali nastaviti sa stručnim usavršavanjem u svrhu sticanja potrebnih znanja za rad na rodno zasnovanim krivičnim djelima, kao što je seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu.

7.3 Visokom sudskom i tužilačkom vijeću BiH

- vi. Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH trebalo bi osigurati da sve sudije, tužioc, istražitelji i relevantno osoblje za podršku u entitetima i Brčko distriktu BiH imaju priliku da pohađaju prikladnu obuku i učestvuju u razmjeni najboljih iskustava sa svojim kolegama u istragama, krivičnom gonjenju i presuđivanju predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu.

7.4 Centrima za edukaciju sudija i tužilaca RS i FBiH

- vii. Centri za edukaciju sudija i tužilaca bi trebali pružiti dodatnu specijaliziranu obuku na temu seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu, kojom bi se pokrile sljedeće oblasti:
- definicije silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja
 - međunarodna sudska praksa o seksualnom nasilju počinjenom u oružanom sukobu
 - tehnike ispitivanje svjedoka o seksualnom nasilju
 - uticaj traume na svjedoke i sprečavanje retraumatizacije svjedoka
 - identifikacija i analiza dokaza o protupravnom ponašanju koje bi moglo predstavljati silovanje, seksualno ropstvo, seksualno zlostavljanje, seksualno sakaćenje, prisilni brak, prisilni pobačaj, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju, seksualno ponižavanje i bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja usporedive težine
 - rodna pitanja, uključujući i različitost motivacija za svjedočenje žena i muškaraca

7.5 Izvršnim i zakonodavnim vlastima

- viii. Izvršne i zakonodavne vlasti trebale bi poduzeti konkretne zakonske i sistemske korake kojima će se stvoriti uslovi za primjenu adekvatnih mjera za zaštitu svjedoka, uključujući povećanje kapaciteta za zaštitu svjedoka van sudnice i funkcionalni program za zaštitu svjedoka, i kojima će se unaprijediti mogućnosti pružanja podrške svjedocima u saradnji sa relevantnim NVO-ima.

7.6 Međunarodnoj zajednici

- ix. S obzirom na sve veću odgovornost u procesuiranju predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu koju imaju pravosudne institucije u entitetima i Brčko distriktu BiH i općenito na broj neriješenih predmeta ratnih zločina, Misija OSCE-a ponavlja svoju preporuku međunarodnoj zajednici da osigura kontinuiranu diplomatsku i finansijsku podršku domaćim pravosudnim institucijama u borbi protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje počinjeno u oružanom sukobu kroz projekte kao što je Inicijativa Velike Britanije za prevenciju seksualnog nasilja u oružanom sukobu, kao i kroz povećanu podršku nevladinim organizacijama i udruženjima žrtava.

Aneks 1 - Relevantne odredbe Krivičnog zakona SFRJ

Genocid Član 141.

Ko u namjeri da potpuno ili djelimično uništi neku nacionalnu, rasnu ili vjersku grupu naredi da se vrše ubistva ili teške povrede tijela ili teška narušavanja fizičkog ili duševnog zdravlja članova grupe ili prinudno raseljavanje stanovništva, ili da se grupa stavi u takve životne uslove koji dovode do potpunog ili djelimičnog istrebljenja grupe, ili da se primijene mjere kojima se sprečava rađanje između pripadnika grupe, ili da se vrši prinudno preseljavanje djece u drugu grupu, ili ko u istoj namjeri izvrši neko od navedenih djela, kaznit će se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.

Ratni zločin protiv civilnog stanovništva Član 142(1)

Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi da se izvrši napad na civilno stanovništvo, naselje, pojedina civilna lica ili lica onesposobljena za borbe koji je imao za posljedicu smrtu, tešku tjelesnu povredu ili teško narušavanje zdravlja ljudi, napad bez izbora cilja kojim se pogađa civilno stanovništvo; da se prema civilnom stanovništvu vrše ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, biološki, medicinski ili drugi naučni eksperimenti, uzimanja tkiva ili organa radi transplatacije, nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja; raseljavanje ili preseljavanje ili prisilno odnarođjavanje ili prevođenje na drugu vjeru; prisiljavanje na prostituciju ili silovanja; primjenjivanje mjera zastrašivanja i terora, uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje, protivzakonito odvođenje u koncentracione logore i druga protivzakonita zatvaranja, lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje; prisiljavanje na službu u oružanim snagama neprijateljske sile ili u njenoj obavještajnoj službi ili administraciji; prisiljavanje na prinudni rad, izgladnjivanje stanovništva, konfiskovanje imovine, pljačkanje imovine stanovništva, protivzakonito ili samovoljno uništavanje ili prisvajanje u velikim razmjerama imovine koje nije opravdano vojnim potrebama, uzimanje nezakonite i nesrazmjerno velike kontribucije i rekvizicije, smanjenje vrijednosti domaćeg novca ili protivzakonito izdavanje novca, ili ko izvrši neko od navedenih djela, kaznit će se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.

Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika

Član 143.

Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata ili oružanog sukoba naredi da se prema ranjenicima, bolesnicima, brodolomcima ili sanitetskom ili vjerskom osoblju vrše ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, biološki, medicinski ili drugi naučni eksperimenti, uzimanje tkiva ili organa radi transplatacije, ili nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja, ili protivzakonito i samovoljno uništavanje ili prisvajanje u velikim razmjerama materijala, sredstava sanitetskog transporta i zaliha sanitetskih ustanova ili jedinica koje nije opravdano vojnim potrebama, ili ko izvrši neko od navedenih djela, kaznit će se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.

Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika

Član 144.

Ko kršeći pravila međunarodnog prava naredi da se prema ratnim zarobljenicima vrše ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, biološki, medicinski ili drugi naučni eksperimenti, uzimanje tkiva ili organa radi transplatacije, nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja, prisiljavanja na vršenje službe u oružanim snagama neprijatelja, ili lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje, ili ko izvrši neko od navedenih djela, kaznit će se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.

Aneks 2 – Spisak predmeta seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu pred sudovima u entitetima i Brčko distriktu BiH po abecednom redu – 31. decembar 2014. godine

A. OKONČANI PREDMETI PRED SUDOVIMA U ENTITETIMA I BRČKO DISTRIKTU BIH

OKRUŽNI SUD U BANJALUCI

1. KALAJDŽIJA

Goran Kalajdžija, predmet broj 11 o K 000004 o8 K, prvostepena presuda od 1. jula 2008. godine

2. LIPOVAC i NIKIĆ

Saša Lipovac, predmet broj 118 o K 000599 10 Kžž, drugostepena presuda od 25. novembra 2010. godine (Vrhovni sud RS)

Dražen Nikić, predmet broj 118 o Kžž 09 000010, drugostepena presuda od 8. decembra 2009. godine (Vrhovni sud RS)

Saša Lipovac i drugi, predmet broj 011 o K 06 00074, prvostepena presuda od 19. februara 2007. godine

3. TRIVIĆ i BAJIĆ

Miladin Trivić i Slobodan Bajić, predmet broj 11 o K 003543 10 Kž 3, drugostepena presuda od 25. januara 2011. godine (Vrhovni sud RS)

Miladin Trivić i Slobodan Bajić, predmet broj 011 o K 003543 10 K, prvostepena presuda od 20. septembra 2010. godine

4. TRIVIĆ i DRUGI

Miladin Trivić i drugi, predmet broj 11 o K 004950 11 Kž, drugostepena presuda od 14. jula 2011. godine (Vrhovi sud RS)

Miladin Trivić i drugi, predmet broj 11 o K 004950 10 K, prvostepena presuda od 13. decembra 2010. godine

5. ZEC

Radovan Zec, predmet broj 11 o K 004012 10 K, prvostepena presuda od 13. septembra 2010. godine

KANTONALNI SUD U BIHAĆU

1. DELIĆ

Safet Delić, predmet broj 01 o K 007112 12 K, prvostepena presuda od 7. decembra 2012. godine

2. BAJIĆ i DRUGI

Slobodan Dragić, predmet broj 01 o K 008741 14 K; prvostepena presuda od 28. aprila 2014. godine

Predrag Bajić i Siniša Babić, predmet broj 01 o K 008800 14 K, prvostepena presuda od 22. maja 2014. godine

Nenad Bajić, predmet broj 01 o K 008820 14 K, prvostepena presuda od 13. juna 2014. godine

OKRUŽNI SUD U BIJELJINI

1. SPASOJEVIĆ

Danilo Spasojević, predmet broj 12 o K 000955 12 Kž, drugostepena presuda od 30. oktobra 2012. godine (Vrhovni sud RS)

Danilo Spasojević, predmet broj 12 o K 000955 09 K, prvostepena presuda od 25. januara 2012. godine

2. LUKIĆ

Mirko Lukić, predmet broj 12 o K 003572 14 Kž, drugostepena presuda od 10. juna 2014. godine

Mirko Lukić, predmet broj 12 o K 003572 13 K, prvostepena presuda od 4. marta 2014. godine

3. MINIĆ i DRUGI

Ostoja Minić i drugi, predmet broj 12 o K 000929 14 Kž, drugostepena presuda od 9. oktobra 2014. godine

Ostoja Minić i drugi, predmet broj 12 o K 000929 10 K, prvostepena presuda od 11. aprila 2014. godine

4. SALIHOVIĆ i JAKUBOVIĆ

Huso Salihović i Ibro Jakubović, predmet broj 12 o K 000956 14 Kžk, drugostepena presuda od 10. decembra 2014. godine

Huso Salihović i Ibro Jakubović, predmet broj 12 o K 000956 13 K2, prvostepena presuda od 29. oktobra 2013. godine

OSNOVNI SUD BRČKO DISTRIKTA BiH

1. HASANOVIĆ i PAVIĆ

Fikret Hasanović i Pepo Pavić, predmet broj 097-o-Kž-09-000039, drugostepena presuda od 11. maja 2009. godine

Fikret Hasanović i Pepo Pavić, predmet broj 096-o-K-08-000109, prvostepena presuda od 2. februara 2009. godine

2. ILIĆ-KARAN

Monika Ilić-Karan, predmet broj 96 o K 040290 13 Kž 12, drugostepena presuda od 1. oktobra 2013. godine

Monika Ilić-Karan, predmet broj 96 o K 040290 12 K, prvostepena presuda od 17. maja 2013. godine

3. KOSTIĆ i DRUGI

Kosta Kostić i drugi, predmet broj 097-o-KŽ-07-000066, drugostepena presuda od 13. septembra 2007. godine

Kosta Kostić i drugi, predmet broj 096-o-K-06-000120, prvostepena presuda od 20. aprila 2007. godine

4. SIMONOVIĆ

Konstantin Simonović, predmet broj K-218/05, prvostepena presuda od 18. oktobra 2005. godine

OKRUŽNI SUD U DOBOJU

1. IVANKOVIĆ

Zoran Ivanković, predmet broj 13 o K 002151 12 Kps, Rješenje o obustavi postupka od 1. augusta 2013. godine

2. KOJIĆ

Dragoljub Kojić, predmet broj 13 o K 002269 13 Kž, drugostepena presuda od 19. novembra 2013. godine (Vrhovni sud RS)

Dragoljub Kojić, predmet broj 13 o K 002269 12 K, prvostepena presuda od 30. aprila 2013. godine

3. KOVAČEVIĆ

Mirko Kovačević, predmet broj 13 o K 001923 14 Kž 2, drugostepena presuda od 27. marta 2014. godine (Vrhovni sud RS)

Mirko Kovačević, predmet broj 13 o K 001923 13 K 2, prvostepena presuda od 2. decembra 2013. godine (Okružni sud u Doboju)

Mirko Kovačević, predmet broj 13 o K 001923 12 K, prvostepena presuda od 6. decembra 2012. godine (Okružni sud u Doboju)

OKRUŽNI SUD U ISTOČNOM SARAJEVU

1. MARKOVIĆ

Mladen Marković, predmet broj 14 o K 001589 13 Kž, drugostepena presuda od 24. oktobra 2013. godine (Vrhovni sud RS)

Mladen Marković, predmet broj 14 o K 001589 11 K, prvostepena presuda od 27. maja 2013. godine

KANTONALNI SUD U LIVNU

1. ZJAJIĆ

Dragan Zjajić, predmet broj 10 o K 000273 09 K, prvostepena presuda od 5. januara 2010. godine

KANTONALNI SUD U MOSTARU

1. MARIJANOVIĆ i BUHOVAC

Miroslav Marijanović i Ante Buhovac, predmet broj 070 o Kž 07 000313, drugostepena presuda od 12 juna 2008. godine (Vrhovni sud FBiH)

Miroslav Marijanović i Ante Buhovac, predmet broj 007 o K 06 000017, prvostepena presuda od 10. aprila 2007. godine

KANTONALNI SUD U SARAJEVU

1. GAŠEVIĆ

Ratko Gašević, predmet broj KŽ-137/04, drugostepena presuda od 6. oktobra 2003. godine (Vrhovni sud FBiH)

Ratko Gašević, predmet broj K-41/03, prvostepena presuda od 9. februara 2003. godine

2. GLIŠIĆ

Momir Glišić, predmet broj 070 o Kžž 06 000001, trećestepena presuda od 21. februara 2007. godine (Vrhovni sud FBiH)

Momir Glišić, predmet broj 070 o Kžk 06 000006, drugostepena presuda od 18. septembra 2006. godine (Vrhovni sud FBiH)

Momir Glišić, predmet broj K-8/05, prvostepena presuda od 20. septembra 2005. godine

3. JOVIČIĆ

Nemanja Jovičić, predmet broj 09 o K 000 506 10 Kž 10, drugostepena presuda od 10. novembra 2010. godine (Vrhovni sud FBiH)

Nemanja Jovičić, predmet broj 09 o K 000 506 08 K, prvostepena presuda od 29. aprila 2010. godine

4. KNEŽEVIĆ

Zoran Knežević, predmet broj KŽ-126/05, drugostepena presuda od 14. aprila 2005. godine (Vrhovni sud FBiH)

Zoran Knežević, predmet broj 13/04, prvostepena presuda od 8. decembra 2004. godine

5. MILANOVIĆ

Mladen Milanović, predmet broj 09 o K 000748 13 Kžž, trećestepena presuda od 19. decembra 2013. godine (Vrhovni sud FBiH)

Mladen Milanović, predmet broj 09 o K 000748 11 Kžk, drugostepena presuda od 15. februara 2013. godine (Vrhovni sud FBiH)

Mladen Milanović, predmet broj 09 o K 000748 08 K, prvostepena presuda od 10. novembra 2008. godine

6. MIŠKOVIĆ

Predrag Mišković, predmet broj 070-o-Kž-07-000225, drugostepena presuda od 2. augusta 2007. godine (Vrhovni sud FBiH)

Predrag Mišković, predmet broj 009-o-K-06 000040, prvostepena presuda od 12. februara 2007. godine

7. PANDUREVIĆ

Žarko Pandurević, predmet broj KŽ-505/03, drugostepena presuda od 13. jula 2005. godine (Vrhovni sud FBiH)

Žarko Pandurević, predmet broj K-134/02, prvostepena presuda od 21. aprila 2003. godine

8. RODIĆ

Milorad Rodić, predmet broj K-65/04, prvostepena presuda od 9. jula 2004. godine

OKRUŽNI SUD U TREBINJU

1. GOVEDARICA

Mileta Govedarica, predmet broj 118 o Kž 08 000 166, drugostepena presuda od 4. novembra 2008. godine (Vrhovni sud RS)

Mileta Govedarica, predmet broj 015 o K 07 000 008, prvostepena presuda od 10. jula 2008. godine

2. SKAKAVAC

Momir Skakavac, predmet broj 118 o Kž 06 000 151, drugostepena presuda od 3. aprila 2007. godine (Vrhovni sud RS)

Momir Skakavac, predmet broj K 5/05, prvostepena presuda od 27. marta 2006. godine

3. STEVANOVIĆ

Ranko Stevanović, predmet broj 15 o K 001005 12 Kž 4, drugostepena presuda od 16. oktobra 2012. godine (Vrhovni sud RS)

Ranko Stevanović, predmet broj 15 o K 001005 11 K, prvostepena presuda od 17. maja 2012. godine

KANTONALNI SUD U TUZLI

1. SPASOJEVIĆ i DRUGI

Dušan Spasojević i Ratko Todorović, predmet broj 070 o Kž 08 000381, drugostepena presuda od 29. oktobra 2008. godine (Vrhovni sud FBiH)

Dušan Spasojević i Ratko Todorović, predmet broj 003 o K 06 000018, prvostepena presuda od 12. maja 2008. godine

Mirko Pantić, predmet broj 003 o K 06 000026, prvostepena presuda od 6. juna 2006. godine

2. KOLER

Ivan Koler, predmet broj 03 o K 006047 13 Kžž, trećestepena presuda od 22. maja 2014. godine

Ivan Koler, predmet broj 03 o K 006047 12 Kžk, drugostepena presuda od 11. marta 2013. godine

Ivan Koler, predmet broj 03 o K 006047 10 K, prvostepena presuda od 23. septembra 2011. godine

KANTONALNI SUD U ZENICI

1. MIHAJLOVIĆ

Tomo Mihajlović, predmet broj Kž 483/05, drugostepena presuda od 8. marta 2006. godine (Vrhovni sud FBiH)

Tomo Mihajlović, predmet broj K 35/00, prvostepena presuda od 2. juna 2005. godine

**B. PREDMETI U POSTUPKU PRED SUDOVIMA U ENTITETIMA I
BRČKO DISTRIKTU BIH****KANTONALNI SUD U BIHAĆU**

1. **BEGANOVIĆ**
Redžep Beganović, predmet broj 01 o K 006344 13 K
2. **ĆORALIĆ**
Amir Ćoralić, presuda broj 01 o K 0013555 12 K
3. **SOLEŠA**
Duško Soleša, predmet broj 01 o K 008271 13 Kps

DOBOJ DISTRICT COURT

1. **BREKALO**
Goran Brekalo, predmet broj 13 o K 002271 12 Kps
2. **GRBIĆ**
Stojan Grbić, predmet broj 13 o K 003304 14 K
3. **JOZIĆ**
Luka Jozić, predmet broj 13 o K 001549 12 Kps
4. **MILANOVIĆ**
Branko Milanović, predmet broj 13 o K 002899 14 K
5. **MILOŠ**
Marko Miloš, predmet broj. 13 o K 001338 11 Kps
6. **PIJUNOVIĆ**
Miroslav Pijunović, predmet broj 13 o K 002141 12 K
7. **SLABIĆ**
Dalibor Slabić, predmet broj 13 o K 000642 10 Kps
8. **ŠIŠIĆ**
Vladimir Šišić, predmet broj 13 o K 003295 14 K
9. **ŠTUC**
Anto Štuc, predmet broj 13 o K 001491 11 Kps

KANTONALNI SUD U MOSTARU

1. ŽILIĆ i GAKIĆ

Ramo Žilić i Esad Gakić, predmet broj 07 o K 011492 14 K

KANTONALNI SUD U SARAJEVU

1. ĐUROVIĆ

Predrag Đurović, predmet broj K 022246 14 Kps

KANTONALNI SUD U TUZLI

1. MATANOVIĆ

Božo Matanović, predmet broj 02 o K 000764 13 Kps 2

2. ŠKILJEVIĆ

Radomir Škiljević, predmet broj Kps.3575/06

KANTONALNI SUD U ZENICI

1. KADIĆ

Asim Kadić, predmet broj 04 o K 005141 12 K, prvostepena presuda od 6. februara 2014. godine

C. OKONČANI PREDMETI SEKSUALNOG NASILJA POČINJENOG U ORUŽANOM SUKOBU KVALIFICIRANOG KAO OBIČNO KRIVIČNO DJELO

OSNOVNI SUD U BIJELJINI

1. PERIĆ

Radoslav Perić, predmet broj 80 o K 00 2031 09 Kž4, drugostepena presuda od 29. aprila 2009. godine (Okružni sud u Bijeljini)

Radoslav Perić, predmet broj 80 o K 002031 06 K, prvostepena presuda od 29. decembra 2008. godine

OSNOVNI SUD BRČKO DISTRIKTA BiH

1. JARIĆ I DRUGI

Stjepan Jarić i drugi, predmet broj Kž-50/05, drugostepena presuda od 9. oktobra 2006. godine (Apelacioni sud Brčko distrikta BiH)

Stjepan Jarić i drugi, predmet broj KP-9/02, prvostepena presuda od 14. januara 2005. godine

OSNOVNI SUD U DOBOJU

2. MIHIĆ

Dušan Mihić, predmet broj 85 o K 001385 13 Kž 3, drugostepena presuda od 20. septembra 2013. godine (Okružni sud u Doboju)

Dušan Mihić, predmet broj 85 o K 001385 12 K 3, prvostepena presuda od 5. jula 2013. godine

OPĆINSKI SUD U MOSTARU

1. BREKALO

Damir Brekalo, predmet broj 58 o K 915719 13 Kž, drugostepena presuda od 19. juna 2013. godine (Kantonalni sud u Mostaru)

Damir Brekalo, predmet broj 07 58 K 915719 05 K, prvostepena presuda od 8. marta 2013. godine

2. STJEPIĆ

Dragan Stjepić, predmet broj 58 o K 015278 10 Kž, drugostepena presuda od 17. marta 2010. godine (Kantonalni sud u Mostaru)

Dragan Stjepić, predmet broj 07 58 K 015278 00 K, prvostepena presuda od 19. novembra 2009. godine

OSNOVNI SUD U SOKOCU

1. DILBEROVIĆ

Jadranko Dilberović, predmet broj 89 1 K 000112 10 KŽK, drugostepena presuda od 12. jula 2010. godine (Okružni sud u Istočnom Sarajevu)

Jadranko Dilberović, predmet broj 89 1 K 000112 07 K, prvostepena presuda od 12. marta 2010. godine

D. PREDMETI SEKSUALNOG NASILJA POČINJENOG U RATU KVALIFICIRANOG KAO OBIČNO KRIVIČNO DJELO KOJI SU U POSTUPKU

OSNOVNI SUD U KOTOR VAROŠI

1. BOŽIĆ I DRUGI

Božić i drugi, presuda IVTK 395/93 od 1. novembra 1993. godine

